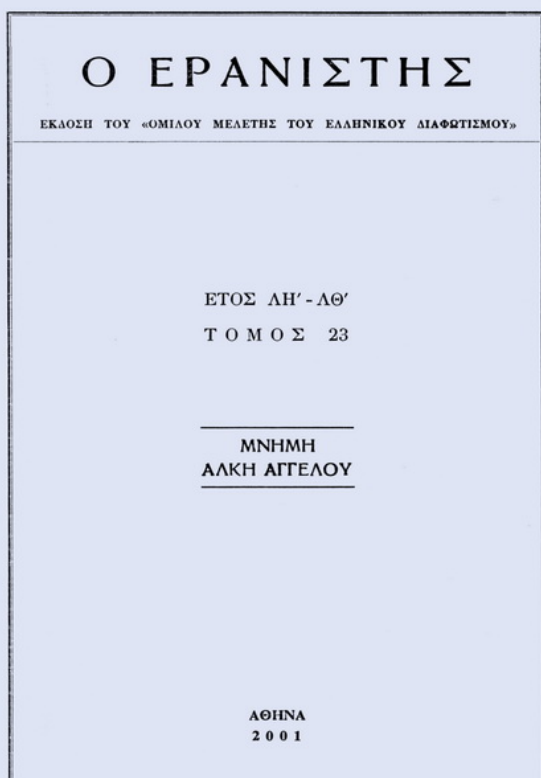

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

Η βιβλιοθήκη του Κ. Μηνά Μηνωΐδη στις Σέρρες (1815-1819) και η τύχη της

Γιώργος Κουτζακιώτης

doi: [10.12681/er.163](https://doi.org/10.12681/er.163)

To cite this article:

Κουτζακιώτης Γ. (2001). Η βιβλιοθήκη του Κ. Μηνά Μηνωΐδη στις Σέρρες (1815-1819) και η τύχη της. *The Gleaner*, 23, 219–252. <https://doi.org/10.12681/er.163>

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ Κ. ΜΗΝΑ ΜΗΝΩΙΔΗ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ (1815-1819) ΚΑΙ Η ΤΥΧΗ ΤΗΣ

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΝΑΣ, ἡ «ΕΠΙ ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΠΡΕΠΕΣΤΕΡΟΝ» Μηνωίδης,¹ ἀποτελεῖ γνωστὸ πρόσωπο τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ γαλλικοῦ χώρου κατὰ τὸ πρῶτο μιστὸ τοῦ 19ου αἰ. Γεννήθηκε τὸ 1788 στὴν Ἑδεσσα καὶ μαθήτευσε ἀρχικὰ στὸ «Ἑλληνομουσεῖον» τῆς Ἰδίας πόλης καὶ στὴ συνέχεια στὴν ἐλληνικὴ Σχολὴ τῆς Χίου.² Μετὰ τὸ πέρασ τῶν σπουδῶν του, ὁ Κ. Μηνᾶς ἐπέστρεψε στὴ Μακεδονία καὶ διετέλεσε διευθυντῆς

1. Ὁ Μηνωίδης εἶναι γνωστότερος στὴν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία ὡς Μηνᾶς Μηνωίδης ἢ Μινωίδης καὶ στὴ γαλλικὴ βιβλιογραφία ὡς Minoïde Mynas. Τὸ πρόβλημα τοῦ ὀνόματος τοῦ Κ. Μηνᾶ ἐπισημάνθηκε πρῶτα ἀπὸ τὸν H. Omont, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι τὸ συγκεκριμένο πρόσωπο ὀνομαζόταν ἀρχικὰ Constant Minadi καὶ στὴ συνέχεια Constant Minoïde Mynas· βλ. H. Omont, «Minoïde Mynas et ses missions en Orient (1840-1855)», *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 40 (1916), 337-338. Ἡ ἀρχικὴ χρησιμοποίηση ἀπὸ τὸν Μηνᾶ τοῦ ἐπιθέτου Minadis —στὰ ἐλληνικὰ Μηναιίδης— ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ δημοσιεύουμε στὸ τέλος τοῦ ἀρθροῦ μας. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσθήκη τῆς ἀρχαιοπρεποῦς κατάληξης «-ίδης» στὸ ἐπίθετο, αὐτὸ συνηθιζόταν ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς· βλ. Γ. Τουσίμης, «Κωνσταντῖνος Μηνᾶς, Μηνωίδης, ἕνας Ἑδεσσαῖος λόγιος τοῦ 1821», *Μακεδονικά* 11 (1971), 403. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τοὺς κ.κ. Φίλιππο Ἡλίου καὶ Βασίλη Κατσαρό, οἱ ὁποῖοι πρόθυμα ἔθεσαν στὴ διάθεσή μου βιβλιογραφικὰς πληροφορίες καὶ με ἐνθάρρυναν νὰ ἀναπτύξω τὸ θέμα.

2. Omont, *ὁ.π.*, σ. 338· πρβ. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σ. 403. Ὁ H. Omont θεωρεῖ πιθανότερο ὡς ἔτος γέννησης τοῦ Μηνωίδη τὸ 1798 καὶ ὄχι τὸ 1788, διότι μιὰ νοταριακὴ πράξη ποὺ σημειώνει τὴν ἡμερομηνία γέννησής του —συγκεκριμένα 1 Δεκεμβρίου 1788— φέρει διόρθωση ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Κ. Μηνᾶ μετὰ τὴν ἡμερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1798· βλ. Omont, *ὁ.π.*, σ. 338. Μετὰ τὴν ἴδια νοταριακὴ πράξη ὁ Γ. Τουσίμης γράφει ὅτι ὁ Μηνᾶς γεννήθηκε τὴν 1 Δεκεμβρίου 1788 καὶ παραβλέπει τὴ διόρθωση τῆς ἡμερομηνίας γέννησης· βλ. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σ. 403. Ἡ παράβλεψη αὐτὴ φαίνεται ὀρθή, διότι θεωροῦμε ἀδύνατο ὁ Μηνωίδης νὰ ἀνέλαβε τὴ διευθύνση τῆς Σχολῆς τῶν Σερρῶν σὲ ἡλικία δεκαεπτὰ ἐτῶν. Γύρω στὸ 1790 χρονολογεῖται ἡ γέννηση τοῦ Κ. Μηνᾶ καὶ σύμφωνα μετὰ ἕνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα γαλλικὰ βιογραφικὰ λεξικά τῆς ἐποχῆς· βλ. N., «Minoïde Minas ou Mynas», στὸ Hoefer (ἐπιμ.), *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, τ. 35, Παρίσι 1865, στ. 600.

τῆς Σχολῆς τοῦ Μελενίκου· ἀργότερα, τὸ 1815, ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῶν Σερρών — ὕστερα ἀπὸ πρόκληση τοῦ συμπατριώτη του μητροπολίτη Σερρών Χρυσάνθου — καὶ δίδαξε ρητορικὴ καὶ φιλοσοφία ὡς τὸ 1819. Τὴ χρονιά αὕτη, ἡ ἐπιθυμία γιὰ συνέχιση τῶν σπουδῶν καὶ γιὰ καλύτερη σταδιοδρομία ὁδήγησε τὸν Μηνᾶ στὴν ἀπόφαση νὰ ἐγκαταλείψει τὴ μακεδονικὴ πόλη καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ Παρίσι.³ τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα ἐπέσπευσαν κάποια αἵματηρὰ γεγονότα, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὁποίων χάθηκαν καὶ μέλη τῆς οἰκογένειάς του.⁴

Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς διαμονῆς του στὴ Γαλλία, ὁ Μηνωίδης παρέδιδε μαθήματα ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας καὶ συνέγραψε διάφορες φιλολογικὲς μελέτες καὶ ποιήματα.⁵ ἐπίσης συνδέθηκε μὲ τὸ «Φιλελληνικὸν Κομιτᾶτον» καὶ ἐξέδωσε φυλλάδια ὑπὲρ τοῦ ἀγώνα τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἀνεξαρτησία. Μετὰ τὴν εὐόδωση τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγώνα, ὑπῆρξε ὑποστηρικτὴς τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, ἰδιαίτερα στὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῖ γιὰ τὴν παιδεία τοῦ νεοσύστατου κράτους· κατὰ τὴν ὁθωνικὴ περίοδο, ὁ Κ. Μηνᾶς ἀποδοκίμασε τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη καὶ κατέκρινε γενικὰ τὴ «βαυαροκρατία» στὴν Ἑλλάδα, ἐπηρεάζοντας μάλιστα τὴ γαλλικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς ἐποχῆς.⁶ Οἱ σχέσεις τοῦ Μηνᾶ μὲ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν

3. Ε. Ἀγγέλου-Βλάχου, *Ἡ παιδεία εἰς τὰς τουρκοκρατούμενας Σέρρας*, Ἀθήνα 1935, σ. 13-14· πρβ. Π. Θ. Πέννας, *Ἱστορία τῶν Σερρών ἀπὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεώς των ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων 1383-1913*, Ἀθήνα 1966, σ. 410.

4. Ὁ Μηνωίδης ἀναφέρεται συγκεκριμένα σὲ ἄγνωστες «σφαγὲς τοῦ Yusuf Paşa» κατὰ τὸ 1819· βλ. Omont, *ὁ.π.*, σ. 338.

5. Στὸ ἴδιο, σ. 338. Τὰ ἐκδομένα φιλολογικὰ ἔργα καὶ ποιήματα τοῦ Κ. Μηνᾶ εἶναι τὰ ἐξῆς: *Orthophonie grecque, ou traité de l'accentuation et de la quantité syllabique* (Παρίσι 1824), *Calliope, ou traité sur la véritable prononciation de la langue grecque* (Παρίσι 1825), *Θεωρία τῆς ἐλληνικῆς γραμματικῆς τε καὶ γλώσσης*, στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ (Παρίσι 1827), *Grammaire grecque contenant... les dialectes et la différence avec le grec vulgaire* (Παρίσι 1828) καὶ *Καρὰς, ἡ ᾠσα πινδαρικών*, στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ (Παρίσι 1830)· ὁ Μηνᾶς ἔγραψε ἐπίσης ἓνα ποίημα πρὸς τιμὴν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας Κάρολου Ι' μὲ τὸν τίτλο *Καρολιάς*, τὸ ὁποῖο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ βρίσκεται σήμερα στὸ Τμήμα τῶν Χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας μὲ ἀριθμὸ ταξινόμησης Suppl. grec 1147. Βλ. Omont, *ὁ.π.*, σ. 338. Πλήρη κατ'ἀλόγο τῶν ἔργων του παραθέτει ὁ ἴδιος ὁ Μηνωίδης στὴν ἐκδοση τοῦ χειρογράφου *Γεωργίου Σχολαρίου τοῦ καὶ Γενναδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει σύγγραμμα... Βιβλίον πρῶτον*, Παρίσι/Λονδῖνο/Ὁξφόρδη/Βιέννη 1858, σ. 201-211.

6. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σ. 404-405. Ὁ Κ. Μηνᾶς δημοσίευσε τὰ ἀκόλουθα κείμενα

Υποθέσεων τῆς Γαλλίας φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν μιὰ ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῆς ζωῆς του, γιὰ τὴν ὁποία δὲν γνωρίζουμε ὡς τώρα παρὰ μόνο τὸ ὅτι διετέλεσε διερμηνέας τοῦ ὑπουργείου καὶ τὸ ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Ι΄ τὸν τίμησε γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του μὲ τὸ παράσημο τῶν Ἱπποτῶν τῆς Λεωνέας τῆς Τιμῆς.⁷

Γνωστότερες εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Μηνωίδη μὲ τὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο Δημόσιας Ἐκπαίδευσης, τὸ ὁποῖο τοῦ ἀνέθεσε τρεῖς ἀποστολὲς γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ὀρθόδοξων μονῶν· οἱ ἀποστολὲς αὐτὲς πραγματοποιήθηκαν, συγκεκριμένα, ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1840 ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1843, ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1844 ὡς τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1845 καὶ ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1850 ὡς τὸ Νοέμβριο τοῦ 1855. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀποστολῶν τοῦ Κ. Μηνῶ ἦταν ἐντυπωσιακὰ, ὅχι μόνο λόγῳ τῆς σύλησης

ὕπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγώνα: *Τοῖς κραταιοτάτοις ἐν Ἑὐρώπῃ βασιλεῦσιν*, στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ (Παρίσι, 28 Μαΐου 1821), *Πρὸς τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη τῆς Ἑὐρώπης πρόσκλησις εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων*, στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ (Παρίσι 1826) καὶ *Σύντομος ἐπίστασις εἰς τὴν τοῦ τῆς Αὐστρίας Μημιστηρίου πολιτικὴν ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα*, στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ (Παρίσι 1826)· πρὸ συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο κείμενο ἐκδόθηκε ἀνώνυμα, ἐκτὸς ἀπὸ ἑξὶ ἀντίτυπα τοῦ ποῦ ἦταν ὑπογεγραμμένα μὲ τὰ ἀρχικὰ «Κ.Μ. τοῦ ἐκ Μ.Κ.Δ.». Ὁ Μηνῶς ἐξέφρασε τὴν ἀντίθεσίν του στὶς ἰδέες τοῦ Α. Κοραΐ καὶ τοῦ Θ. Φαρμακίδη μὲ τὴ συγγραφὴ τῶν λιβέλων *Μενέδημος*, ἡ ἀπάντησις πρὸς τὰς τοῦ Χίου Κοραΐ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Καποδιστριαίου κατηγορίας (Παρίσι 1827) καὶ *Φαρμακίδου Ἀντίδοτον* (Κωνσταντινούπολη 1852) ἀντίστοιχα· ἀκριβέστερα, ὁ συγγραφέας ἐξέδωκε τὸ δεύτερο —ἐκτὸς ἀπὸ δώδεκα ἀντίτυπα του— μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἰάκωβος ἱερομόναχος Βατοπαϊδεινὸς (sic)». Μὲ ἕνα ἄλλο σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖο φέρει τὸν τίτλο *La Grèce constituée et les affaires d'Orient* καὶ ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1836, ὁ Μηνωίδης ἐπηρέασε τὴ γαλλικὴ κοινὴ γνώμη κατὰ τῆς πολιτικῆς τῶν Βαυαρῶν στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ συγγράμματά του γιὰ πολιτικὰ ζητήματα εἶναι τὰ ἐξῆς: *Ἑλεγχος προδοτῶν*, ἡ λόγος πραγματικὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας περὶ τοῦ φόνου τοῦ Κυβερνήτου (Ἀθήνα 1831), *Λόγος προτρεπτικὸς πρὸς τοὺς Ἕλληνας εἰς τακτικὴν γύμνασιν*, καὶ εἰς *ζήτησιν τοῦ συντάγματος* (Ἀθήνα 1837) καὶ *Ἑλεγχος τῶν κατηγορῶν τῆς εἰς πρεσβείαν ἀξιώσεως τοῦ Κυρίου Σίνα* (Ἀθήνα 1858). Βλ. Μινωίδης Μηνῶς, *Γεωργίου Σχολαρίου...*, ὁ.π., σ. 201-211· πρβ. Τουσίμης, ὁ.π., σ. 404-405.

7. Τουσίμης, ὁ.π., σ. 404. Τὸ ὅτι ὁ Μηνωίδης δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ καθήκοντα τοῦ διερμηνέα, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴ συγγραφὴ ἐνὸς ἀνέκδοτου ὑπομνήματος μὲ τὸν τίτλο «*Politique de la Russie vis à vis de l'Europe et de l'Empire ottoman*»· τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ βρίσκεται στὰ ἀρχεῖα τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν μὲ τὰ στοιχεῖα *Mémoires et Documents, Turquie*, τ. 40, φ. 330-345. Βλ. Β. G. Spyridonakis, *Empire Ottoman. Inventaire des Mémoires et Documents aux Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France* [Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν - Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀρ. 132], Θεσσαλονίκη 1973, σ. 123.

τῶν ὁρθόδοξων μοναστηριακῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς γαλλικῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης μετ' χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ἀνακαλύψεως χειρογράφων μετ' ἄγνωστα ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως οἱ *Μῦθοι* τοῦ Βαβρίου καὶ τὸ *Περὶ γυμναστικῆς* τοῦ Φίλοστράτου. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ κατέστησαν τὸν Μηνᾶ γνωστὸ στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τῆς ἐποχῆς καὶ τὸ γαλλικὸ κράτος τοῦ ἀπένειμε τιμητικὴ ἰσόβια σύνταξιν. Ὁ Μηνωίδης ἔζησε στὸ Παρίσι ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1859.⁸

Τὸ ζήτημα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδου στὶς Σέρρες

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης ἀποστολῆς του γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ὁρθόδοξων μονῶν, ὁ Κ. Μηνᾶς ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀθήνα, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Θεσσαλονίκη, τὶς Σέρρες καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος· τὴν πορεία καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς συγκεκριμένης ἀποστολῆς τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ Henri Omont, στὴν ὁποία δημοσιεύεται καὶ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μηνᾶ μετ' τοὺς προϊσταμένους του στὸ γαλλικὸ ὑπουργεῖο.⁹ Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία αὐτὴ μᾶς εἶναι κυρίως γνωστὸ καὶ τὸ ζήτημα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδου στὶς Σέρρες.

Πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Μηνᾶ στὸ γραμματεῖα τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Prosper Faugère, μετ' ἡμερομηνία 12 Ἀπριλίου 1841, πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Μηνᾶς κατὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὶς Σέρρες, στὶς 19 Μαΐου 1819, εἶχε ἐμπιστευτεῖ σὲ φίλους του τρία μεγάλα κιβώτια μετ' τὰ βιβλία καὶ ἄλλα προσωπικὰ ἀντικείμενά του· τὰ κλειδιά τῶν κιβωτίων καὶ μιὰ κατάσταση τοῦ περιεχομένου τους τὰ εἶχε παραδώσει στὴ μητρόπολη. Τὰ κιβώτια παρέμειναν ἄθικτα ὡς τὸ 1836 καί, μετὰ τὸ θάνατο τῶν φίλων τοῦ Μηνωίδου, ὁ μοναχογιὸς τοῦ ἐνός, ὁ ὁποῖος ὀνομαζόταν Σίμος, ἀνέλαβε τὴ φύλαξιν τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων· ὅμως, τόσο ὁ ἴδιος ὁ Σίμος, λίγῳ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὅσο καὶ ἡ

8. Omont, *ὁ.π.*, σ. 337, 339 κέ· πρβ. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σ. 404-405. Οἱ τρεῖς ἀποστολὲς τοῦ Κ. Μηνᾶ πραγματοποιήθηκαν σὲ διάστημα δεκαπέντε καὶ ὄχι πέντε ἐτῶν, ὅπως γράφει ὁ Γ. Τουσίμης· ὁ ἴδιος συγγραφέας ἀναφέρει ἐπίσης λανθασμένα ὅτι ὁ Η. Omont συνέγραψε τὴ μελέτη του γιὰ τὶς ἀποστολὲς τοῦ Μηνᾶ τὸ 1811. Βλ. Τουσίμης, *ὁ.π.*, σ. 404. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται μᾶλλον γιὰ τυπογραφικὰ λάθη. Ἐνῶ ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα τοῦ τρόπου «ἐρευνας» τοῦ Μηνωίδου, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀποστολῶν του, μᾶς δίνει ὁ Δ. Ἀποστολόπουλος περιγράφοντας τὴν περιπέτεια ἐνὸς σαμιακοῦ κώδικα· Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, *Ἀράγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς. Βυζαντινὸ δίκαιο καὶ μεταβυζαντινὴ νομοθεσία* [Ἑθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν/Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν, ἀρ. 69], Ἀθήνα 1999, σ. 33-35.

9. Omont, *ὁ.π.*, σ. 340-347, 353-396.

σύζυγός του και ο αδελφός της, μετά το θάνατο του Σίμου, άνοιξαν διαδοχικά και τὰ τρία κιβώτια. Μερικά χρόνια αργότερα, τὸ 1841, ὅταν ὁ Κ. Μηνᾶς ἐπισκέφθηκε —στὸ πλαίσιο τῆς πρώτης ἀποστολῆς του— τὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, προσκλήθηκε ἀπὸ τὸ γυναικάδελφο τοῦ Σίμου, καθηγητὴ ἑλληνικῶν στὴ σχολὴ τῆς μονῆς, νὰ θαυμάσει τὴ βιβλιοθήκη του· τότε εἶδε ἐκπληκτος ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ καθηγητῆ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὰ δικὰ του βιβλία, κατάλογο τῶν ὁποίων εἶχε κρατήσει ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴ Σέρρες τὸ 1819. Ὁ Μηνᾶς ἀρχικὰ δὲν ἀντέδρασε, διότι δὲν ἤθελε νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν, ἀλλὰ στὴ συνέχεια ἀπευθύνθηκε στοὺς προξενικοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας στὴ Σέρρες· οἱ τελευταῖοι ἔκριναν ὅτι ἔπρεπε νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸ μητροπολίτη μιὰ ἀποζημίωση 30.000 πιάστρων.¹⁰

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Μηνᾶ στὸν P. Faugère δὲν φωτίζει περισσότερο τὸ ζήτημα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδη στὴ Σέρρες καὶ ὡς τὴν ἀποτελοῦσε τὴν κυριότερη μαρτυρία γιὰ τὴ βιβλιοθήκη αὐτὴ καὶ γιὰ τὴν περιπέτειά της. Οἱ λεπτομέρειες τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος ἔμελλε νὰ γίνουν γνωστὲς —ἀρκετὲς δεκαετίες ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς μελέτης τοῦ H. Omont— ἀπὸ ἓνα σύνολο ἐγγράφων ποὺ ἐντοπίσαμε πρόσφατα, κατὰ τὴν ἔρευνά μας στὰ γαλλικὰ Διπλωματικὰ Ἀρχεῖα, καὶ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὴν προσπάθεια τοῦ Μηνᾶ, τὴν ἀνοίξη τοῦ 1841, νὰ λάβει ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμέ-

10. Στὸ ἴδιο, σ. 344. Ὁ Κ. Μηνᾶς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνησις τὸ δικατῆριο καὶ ἡ ταξιδωτικὴ ἄδειά του νὰ μὴ φέρουν τὸ ἀληθινὸ ὄνομά του, ἀλλὰ ἓνα ψευδώνυμο ποὺ νὰ μὴν προδίδει τὴν ἑλληνικὴ καταγωγὴ του, «pour ne pas être mal vu par la police turque»· τὸ αἶτημά του εἶχε γίνει δεκτὸ καὶ τὰ σχετικὰ φερμάνια εἶχαν ἐκδοθεῖ στὸ ὄνομα «Constant Ménas». Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 341, 344, 373. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκεψής του στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, τὸ 1841, ὁ Μηνᾶς κατέγραψε καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς μοναστηριακῆς βιβλιοθήκης· βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, «Ὁ Μηνωίδης Μηνᾶς καὶ ἓνας κατάλογος χειρογράφων τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Πατριασμός* 33 (1991), 65-79 (= *Χειρόγραφα καὶ βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης* [Θρακικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 1], τ. Α', Κομοτηνὴ 1993, IB' 65-79). Τελικὰ, ὁ κατάλογος τοῦ Μηνωίδη ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ καταλόγου χειρογράφων τὸν ὁποῖο διέθετε ἡ μονή· βλ. Β. Κασαρόγλου, «Θεωρία γιὰ τὴ συνολικὴ ἐπιστημονικὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς ιστορίας τῶν συλλογῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν μονῶν Παναχίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπωνομαζόμενης Κοσινίτσας (νεότ. Εἰκοσιφοινίσσης), καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Διεθνὲς Συνέδριο. Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ μεταβυζαντινὴ κοινωνία. Σέρρες 29 Σεπτεμβρίου - 3 Ὀκτωβρίου 1993. Πρακτικά*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 666-667, 669, 672.

νων του.¹¹ Τὸ ἀρχαιακὸ αὐτὸ ὕλικὸ ἀποκαλύπτει τὸ περιεχόμενον τῶν τριῶν «σανδουκίων» τοῦ Μηνωίδη στὶς Σέρρες καὶ ξετυλίγει τὸ νῆμα τῆς περιπέτειας τῶν βιβλίων του. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στὴν ἐξέτασιν τῶν περιεχομένων τῆς βιβλιοθήκης, θεωροῦμε χρήσιμο νὰ παρουσιάσουμε ἐπιγραμματικὰ μερικὲς συμπληρωματικὰς πληροφορίες γιὰ τὴν περιπέτεια τῶν βιβλίων τοῦ Κ. Μηνᾶ στὶς Σέρρες.

Οἱ φίλοι, στοὺς ὁποίους ὁ Μηνωίδης ἐμπιστεύτηκε τὰ βιβλία του, ἦταν οἱ ἀδελφοὶ Κουκουγγέλου.

Ὁ Σίμος Κουκουγγέλου ἀνέλαβε τὴ φύλαξιν τῶν βιβλίων ὡς κληρονομιά μετὰ τὸ θάνατον τοῦ τελευταίου ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Κουκουγγέλου τὸ 1834.

Τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία κιβώτια —τὸ ὁποῖο περιεῖχε καὶ τρία βυζαντινὰ χειρόγραφα— ἀνοίχτηκε, τὸ 1839, ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Σίμο Κουκουγγέλου, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δύο μετὰ τὸ θάνατό του, τὴν ἴδιαν χρονιά, ἀπὸ τὴ σύζυγό του καὶ τὸν ἀδελφὸ τῆς Πέτρο Χατζηγροῦτζιο.

Ὁ Σίμος προσπάθησε νὰ πουλήσῃ —στὴν τιμὴ τῶν 800 πιάστρων— τὸ βιβλίο *La Bible polyglotte* στὸ διδασκαλὸ τῆς Σχολῆς τῶν Σερρών Ἑμμανουὴλ Φωτιάδην, ἐνῶ ἡ σύζυγος τοῦ Σίμου πούλησε πέντε ἢ ἑξὶ βιβλία στὸν πνευματικὸ τοῦ μητροπολίτη Σερρών Ἀθανάσιου.

Ὁ Κ. Μηνᾶς εἶδε, στὶς 19 Φεβρουαρίου 1841, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν βιβλίων του στὴ βιβλιοθήκη τοῦ καθηγητῆ Π. Χατζηγροῦτζιου· τὰ βιβλία του —μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔφεραν τὴν ὑπογραφή του— διατηροῦνταν τότε σὲ ἄριστη κατάστασιν.

Τὴν ἐπόμενη μέρα, ὁ μητροπολίτης Σερρών Ἀθανάσιος, ὁ προξενικὸς ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλίας στὶς Σέρρες Ἰωάννης Μανουὴλ καὶ ὁ Μηνωίδης κατέληξαν σὲ συμφωνία γιὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν βιβλίων στὸν νόμιμον κάτοχόν τους· οἱ ὅροι τῆς συμφωνίας ἦταν οἱ ἑξῆς: (α) Ὁ μητροπολίτης θὰ καλοῦσε τὸν Π. Χατζηγροῦτζιο στὶς Σέρρες καὶ ταυτόχρονα θὰ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Ἀζαρία νὰ σφραγίσῃ τὸ δωμάτιον τοῦ Χατζηγροῦτζιου γιὰ κατάσχεσιν· (β) μετὰ τὴν ἀνάκρισιν τῶν ὑπευθύνων, θὰ ἔστελναν τὸν καθηγητὴ στὴ μονή, συνοδευόμενο ἀπὸ

11. Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de Constantinople, série D, Salonique (1840-1843), ἐπιστολὴ τοῦ προξένου τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη P. Gillet πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τῆς ἰδίας χώρας στὴν Κωνσταντινούπολη comte de Pontois, Θεσσαλονίκη, 11 Μαΐου 1841, καὶ συνημμένα ἔγγραφα. Τὸ σύνολο τῶν ἐγγράφων δημοσιεύεται στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου μας, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγον στὸ ἐξῆς δὲν παραπέμπουμε στὸ συγκεκριμένο ἀρχαιακὸ ὕλικό.

τὸ μοναχὸ Ἰωακείμ καὶ τὸν προξενικὸ διερμηνέα, γιὰ νὰ μεταφέρει τὰ βιβλία τοῦ Κ. Μηνᾶ στὴ μητρόπολη.

Ὁ μητροπολίτης Σερρών δὲν τήρησε πιστὰ τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας καὶ ἔστειλε τὸν Π. Χατζηγρούτζιο μόνον του στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτελέσμα ὁ Χατζηγρούτζιος νὰ μεταφέρει μέρος μόνον ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Μηνωίδη στὴ μητρόπολη, καὶ μάλιστα μὲ σκισμένα φύλλα καὶ τίτλους καὶ μὲ κατεστραμμένα ἐξώφυλλα· τὰ ὑπολοιπὰ βιβλία ὁ καθηγητὴς τὰ ἔκρυψε σὲ δωμάτια φίλων καὶ μαθητῶν του στὴ μονή.

Ὅταν ἀποκαλύφθηκαν οἱ ἐνέργειες τοῦ Π. Χατζηγρούτζιου, ὁ μητροπολίτης Ἀθανάσιος ἔστειλε τὸ μοναχὸ Ἰωακείμ στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, γιὰ νὰ φέρει τὰ κρυμμένα βιβλία, ἀλλὰ ὁ μοναχὸς ἐπέστρεψε στὶς Σέρρες μόνον μὲ ὀκτὼ μικροὺς τόμους.

Ὁ Κ. Μηνᾶς θεωροῦσε κύριο ὑπεύθυνον γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων τὸ μητροπολίτη Σερρών Ἀθανάσιο καὶ πίστευε ὅτι ὁ τελευταῖος θὰ τὸν ἀποζημίωνε γιὰ τὴν ἀπώλεια αὐτῇ, μόνον ἂν τὸν ἀνάγκαζαν οἱ πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Κ. Μηνᾶ νὰ λάβει ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς βιβλιοθήκης του δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συνέχεια· ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1858, ὁ ἴδιος ὁ Μηνᾶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι φίλοι του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη τὸν εἶχαν συμβουλεύσει τότε νὰ μὴν ἐπιμεινὶ στὸ ζήτημα αὐτό, διότι θὰ προκαλοῦσε τὴ δυσαρέσκεια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀπὸ τὶς συστατικὲς ἐπιστολὰς τοῦ ὁποῖου κρινόταν ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐρευνῶν του στὶς ὁρθόδοξες μοναστηριακὲς βιβλιοθῆκες. Τὴ συγκεκριμένη πληροφορία σημειώνει ὁ Μηνωίδης μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ χειρογράφου τοῦ Γενναδίου *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει*· τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα χειρόγραφα τῆς «οἰκογενειακῆς» —ὅπως ἀναφέρει¹²— βιβλιοθήκης του στὶς Σέρρες ποὺ πῆρε μαζί του ἀναχωρώντας γιὰ τὸ Παρίσι τὸ 1819. Ἡ σχετικὴ σημείωση μαρτυρεῖ τὴν πικρίαν ποὺ ὁ Κ. Μηνᾶς αἰσθανόταν ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν βιβλίων του, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀξίζει νὰ τὴν παραθέσουμε:

«Κακῇ τύχῃ ἐμοῦ καταφυγόντος εἰς Γαλλίαν διηρπάγησαν καὶ παλαιὰ ἀντίγραφα (πλὴν τούτου [τοῦ Γενναδίου] καὶ τριῶν ἄλλων ἀσυμπάρελαβον) καὶ ἔντυπα, καὶ ἄλλα, ὧν τὴν ἀπώλειαν οἱ ἐπιτετραμ-

12. Μηνωίδης Μηνᾶς, *Γεωργίου Σχολαρίου...*, ὁ.π., σ. XLVIII-XLIX.

μένοι ὅτε τῆς Αὐστρίας Ἰωάννης Σπόντις, καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Κανέ-
λης (sic) ἐτίμησαν τῶν ζ' χιλιάδων φράγκων, κατὰ τὴν ἀναχειρὰς μου
αὐτῶν ἀπόδειξιν· τῆς δ' ἀπωλείας αἵτιος ἦν ὁ Σερρών Ἀθανάσιος, ὁ
ἐν Τυρνάβῳ ἔπειτα ἀποπνιγεὶς ἐν φρέατι· ὃν ἐναγαγεῖν βουλούμενον
συμβουλαὶ φίλων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἐκώλησαν, μὴ τῇ Ἐκ-
κλησίᾳ οὗ καλὸν δόξῃ, τοῦ πατριάρχου εὐμενῶς με συστήσαντος παν-
ταχοῦ πρὸς καλὴν τῆς ἀποστολῆς μου ἔκβασιν, ἀλλ' ἡ αἰσία ἔκβασις
πολλῶν μοι συμφορῶν ἐγένετο πρόφασις· ὁ ἀξιότιμος ἐκ Σερρών Θεό-
δωρος Δούμπας ὁ νῦν ἐν Βιέννῃ γινώσκει τὴν τῆς βιβλιοθήκης μου
ἐκείνης ἀπώλειαν· ὅτι καὶ χάριτας ὁμολογῶ δημοσίως, ὧν ἕνεκα
εἰργάζατό με καλῶν πρὸς καλὴν ἔκβασιν τῶν ἐμῶν ἀναζητήσεων, καὶ
τοῦ δώρου τοῦ Νομοκάνονος κεκυρωμένου ταῖς τε Διατάξεσι καὶ ταῖς
αὐτοκρατορικαῖς νεαραῖς· ὁ χαρισόμενός με βαρυτίμως ἐπρίατο, πρὸς
παραμυθίαν τῆς ἀφανισθείσης βιβλιοθήκης μου.»¹³

Τὰ περιεχόμενα τῆς βιβλιοθήκης

Οἱ ἰδιωτικὲς βιβλιοθηκὲς θεωροῦνται τεκμήρια ὅχι μόνο γιὰ τὸν ἐσωτερι-
κό, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον τῶν κτητόρων τους. Ἀκριβέστερα,
ἡ σύνθεσή τους ἀντικατοπτρίζει τόσο τὸν πνευματικὸν κόσμον τῶν ἰδιοκτη-
τῶν τους, ὅσο καὶ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς τους· γι' αὐτὸ τὸ λόγον
ἡ μελέτη μιᾶς ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης δὲν ἀποτελεῖ συμβολὴ μόνο στὴ
βιογραφία τοῦ κατόχου της, ἀλλὰ καὶ στὴν ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν.¹⁴
Ἡ ἐξέταση τῶν περιεχομένων μιᾶς ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης ἔχει ἐπικρα-
τήσει νὰ γίνεταί σύμφωνα μὲ τίς ἀρχὲς τῆς μέτρησής καὶ τῆς σύγκρισής

13. Στὸ ἴδιο, ὅ.π., σ. XLVIII-LI, σημ. 1. Ὁ Κ. Μηνᾶς εἶχε μεσολαβήσει, τὸ
1841, γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς ἐκμετάλλευσής μιᾶς λίμνης στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου
Προδρόμου ἀπὸ τὸν ἔμπορον Θ. Δούμπα, ὁ ὁποῖος εἶχε μισθώσει τὴν περίοδον ἐ-
κείνην τὴν ἰχθυοκαλλιέργειαν τῆς περιοχῆς τῶν Σερρών· σὲ ἀντάλλαγμα τῆς παραχώ-
ρησης αὐτῆς εἶχε συμφωνηθεῖ ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἀζαρίας νὰ προσφέρει στὸν
Μηνᾶ τὸ χειρόγραφο τοῦ *Νομοκάνονος* «sous serment de garder la chose en se-
cret». Βλ. Oumont, ὅ.π., σ. 355-357, 398.

14. L. Droulia, «Les foyers de culture en Grèce pendant la domination
ottomane: Le cas des bibliothèques», *Τὸ βιβλίο στὶς προβιομηχανικὲς κοινωνίες. Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν*, Ἀθή-
να 1982, σ. 203· πρβ. Α. Πολίτης, «Τέσσερις ἰδιωτικὲς βιβλιοθηκὲς μέσου τύπου,
18ος αἰώνας», *Τετράδια Ἑργασίας* 9 (1987), 133-135. Πρβ. ἐπίσης Α. Δρούλια,
«Λογιοσύνη καὶ βιβλιοφιλία. Ὁ Δημήτριος Μόστρας καὶ ἡ βιβλιοθήκη του», *Τετρά-
δια Ἑργασίας* 9 (1987), 227-228.

καὶ νὰ βασιζέται σὲ ποσοτικά, εἰδολογικά καὶ χρονολογικά κριτήρια.¹⁵ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο θὰ ἀναλύσουμε στὴ συνέχεια καὶ τὴ δομὴ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κ. Μηνᾶ.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνᾶ περιλάμβανε ἓνα σημαντικὸ ἀριθμὸ βιβλίων, καὶ συγκεκριμένα περισσότερους ἀπὸ 182 τόμους, ἀφοῦ στὸ τέλος τοῦ καταλόγου τῶν βιβλίων ἀναφέρεται ὅτι «il y avait encore d'autres ouvrages non catalogués»· οἱ τόμοι αὐτοὶ ἀντιστοιχοῦσαν σὲ περισσότερους ἀπὸ 93 τίτλους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τουλάχιστον 9 ἦταν χειρόγραφα βιβλία καὶ 5 ἦταν ἔντυπα βιβλία μὲ χειρόγραφες σημειώσεις καὶ διορθώσεις.¹⁶

Τὰ περιεχόμενα 182 τόμων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδη καταγράφονται στὸν κατάλογο ποὺ ὁ ἴδιος ὁ κτήτοράς της συνέταξε καὶ φέρει τὸν τίτλο «Catalogue de la petite bibliothèque de Mr. Minadis qu'il avait laissé à Serrès en 1819». Τὰ περισσότερα ἑλληνικά ἔντυπα τοῦ καταλόγου ταυτίστηκαν μὲ βάση τις ἑλληνικὲς βιβλιογραφίες καὶ συμπληρώθηκαν τὰ ἑλλειπῆ βιβλιογραφικά στοιχεῖα τους (ὄνομα συγγραφέα, τίτλος, ὄνομα ἐκδότῃ ἢ μεταφραστῇ, τόπος καὶ χρόνος ἐκδόσης, σχῆμα καὶ ἀριθμὸς τόμων). Προβληματικὴ ἦταν ἡ ταύτιση τῶν ἔργων ποὺ κυκλοφόρησαν σὲ περισσότερες ἀπὸ μία ἐκδόσεις, καὶ στίς περιπτώσεις αὐτὲς σημειώθηκε ἡ πλησιέστερη στὸ χρόνο τῆς καταγραφῆς τῶν βιβλίων ἐκδοσὴ· ἀταύτιστα ἔμειναν τὰ ἔργα ποὺ γνώρισαν ἀλλεπάλληλες ἐπανεκδόσεις καὶ τὰ ἔργα τῶν ὁποίων τὰ στοιχεῖα στὸν κατάλογο δὲν ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν ταύτισή τους. Ἡ βιβλιογραφικὴ ταύτιση τῶν περισσότερων ἔργων καὶ ἡ συμπλήρωση τῶν βιβλιογραφικῶν στοιχείων τους κατέστησαν εὐκολότερη τὴν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων, καὶ ἀκριβέστερα τὴν εἰδολογικὴ καὶ χρονολογικὴ κατάρταξη τῶν βιβλίων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰδολογικὴ κατάρταξη τῶν ἔργων, διακρίναμε τίς ἀκόλουθες κατηγορίες βιβλίων: ἀστρονομία, γεωγραφία, γραμματικὴ, ἐγκυκλοπαίδειες, θρησκευτικά, ἱατρικὴ, ἱστορία, κλασικά, λεξικά, νεότερη λογοτεχνία, μαθηματικά, φιλοσοφία καὶ φυσικὴ. Ὡστόσο, ἡ διάκριση αὐτὴ συνάντησε μιὰ δυσκολία, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίστηκε ὡς ἑξῆς:

15. Πολίτης, ὁ.π., σ. 135-139· πρβ. Δρούλια, ὁ.π., σ. 227-228, σημ. 2.

16. Ἀπὸ τὰ 5 ἔντυπα βιβλία μὲ χειρόγραφες σημειώσεις καὶ διορθώσεις, τὰ 4 ἦταν ἔργα φιλοσοφίας (ἡ *Ἐπιτομὴ Λογικῆς* τοῦ Ν. Βλεμμίδη, ἡ *Λογικὴ* τοῦ Ε. Βούλγαρη, τὰ *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς Μεταφυσικῆς καὶ Ἠθικῆς* τοῦ F. Soave καὶ τὰ *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς καὶ Ἠθικῆς Φιλοσοφίας* τοῦ J.-G. Heineccius) καὶ ἓνα ἦταν ἐγχειρίδιο μαθηματικῶν (ἡ *Σειρὰ Στοιχειώδους τῶν Μαθηματικῶν καὶ Φυσικῶν Πραγματειῶν* τοῦ Κ. Μ. Κούμα). Γιὰ τὰ χειρόγραφα βλ. παρακάτω.

Στὰ κλασικά συμπεριλήφθηκαν ὅχι μόνο ὅλα τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ λατίνων συγγραφέων —ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεματικὴ τους—, ἀλλὰ καὶ οἱ μεταγενέστερες μελέτες γιὰ τὰ ἔργα αὐτά.

Ἡ στατιστικὴ προσέγγιση τῆς θεματικῆς τῶν βιβλίων μᾶς ὀδήγησε, στὴ συνέχεια, στὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις καὶ συμπεράσματα. Ἀρχικὰ παρατηροῦμε ὅτι ἡ διάκριση τῶν ἔργων σὲ θρησκευτικὰ/θεολογικὰ καὶ κοσμικά, ἡ ὁποία ἔχει ἐπικρατήσῃ νὰ γίνεταί στὶς μελέτες τῶν ἰδιωτικῶν βιβλιοθηκῶν τῆς ἐποχῆς,¹⁷ δὲν ἐξυπηρετεῖ σὲ τίποτε, διότι τὰ θρησκευτικὰ βιβλία ἀντιπροσωπεύουν μόνο τὸ 10% τοῦ συνόλου· τοῦτο ἐξηγεῖται ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὡς τώρα μελετήθηκαν κυρίως ἰδιωτικὲς βιβλιοθήκες τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀνῆκαν σὲ κληρικούς καὶ ὅχι σὲ λαϊκούς. Πάντως, τὰ θρησκευτικὰ ἔργα καταλαμβάνουν τὸ ἴδιο ποσοστὸ στὴ συγκεκριμένη βιβλιοθήκη μὲ τὰ ἐγχειρίδια μαθηματικῶν (12%), φιλοσοφίας (10%) καὶ γραμματικῆς (10%), παρόλο ποὺ ὁ Μηνωίδης θεωροῦνταν δόκιμος μαθηματικὸς καὶ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ γραμματικὴ ἀποτελοῦσαν κύρια ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας του στὶς Σέρρες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐτῶν 1815-1819.¹⁸

Ἡ γραμματικὴ (10%) μαζί μὲ τὰ λεξικά (12%), δηλ. τὰ γλωσσικά βιβλία συνολικά, ἀντιστοιχοῦν στὸ 1/4 περίπου τῶν περιεχομένων τῆς βιβλιοθήκης, ποσοστὸ σημαντικὸ καὶ ἀναμενόμενο, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴ δραστηριότητα τοῦ Κ. Μηνᾶ στὶς Σέρρες καὶ στὸ Παρίσι, ἰδιαίτερα τὴ μετάφραση ξένων ἔργων¹⁹ καὶ τὴ συγγραφὴ μελετῶν γιὰ τὴν ἐλληνικὴ

17. Βλ. κυρίως Λ. Δρούλια, «Ὁ λαυριώτης μοναχὸς Κύριλλος ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ ἡ βιβλιοθήκη του», *Ὁ Ἑρανιστὴς* 11 (1974), 498-499. Κ. Λάμπας, «Ὁ Καλαβρυτινὸς δάσκαλος Γρηγόριος Ἰωαννίδης καὶ ἡ βιβλιοθήκη του», *Μνήμων* 5 (1975), 167. Πολίτης, ὁ.π., σ. 136.

18. Ἀγγέλου-Βλάχου, ὁ.π., σ. 13· πρβ. Πέννας, ὁ.π., σ. 410. Ἡ ἰδιαίτερη ἐνασχόληση τοῦ Μηνωίδη μὲ τὰ μαθηματικά φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία στὴ βιβλιοθήκη ἑνὸς δικοῦ του χειρόγραφου ἔργου 500 σελίδων μὲ τὸν τίτλο *Ἀριθμητική*.

19. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴ μετάφραση τῆς *Λογικῆς* τοῦ Dumarchai ἀπὸ τὸν Κ. Μηνᾶ ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του. Ὁ Μηνᾶς συνέχισε νὰ μεταφράζει ἔργα καὶ ἀργότερα· βλ. τίς ἐκδομένες μεταφράσεις του: *Τηλέμαχος μεταφρασθεὶς εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν* (Παρίσι 1831), *Καὶνὸς νόμος περὶ ἐθνοφυλακικῆς συντάξεως, μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ* (Παρίσι 1837), *Ἀριστοτέλους ῥητορικῆς Α. Β. Γ. τοῦ κειμένου παραβληθέντος πρὸς τὰ ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ ἀντίγραφα, μεταφρασθεὶς εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν μετὰ προλεγομένων καὶ σημειώσεων, καὶ πίνακος τῶν λέξεων* (Παρίσι 1837). Ὁ Μηνωίδης σχεδίαζε ἐπίσης τὴν ἐκδόση μετάφρασης τοῦ «Μεγάλου Λεξικοῦ τοῦ ἐκ τῆς γαλλικῆς εἰς τὴν ἐλληνικὴν», τοῦ α' βιβλίου τῶν Ἰνστιτούτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον μετὰ καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ρωμαϊκοῦ λεγομένου δικαίου καὶ «τοῦ Ἀρεταίου τοῦ Καππαδόκου εἰς

γλώσσα. Με μεγαλύτερο ποσοστό από τα γλωσσικά βιβλία αντιπροσωπεύονται στη βιβλιοθήκη του Μηνᾶ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ λατίνων συγγραφέων (27%), ποσοστό δικαιολογημένο γιὰ τὴ βιβλιοθήκη ἐνὸς ἄριστου ἐλληνιστῆ, ἀντιγραφέα ἀρχαίων χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ πλυστογράφου ἀρχαίων κειμένων.²⁰ Τέλος, ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωίδη δὲν ἀπουσιάζουν ἡ ἱστορία (4%), ἡ νεότερη λογοτεχνία (3%), ἡ γεωγραφία (3%), ἡ ἀστρονομία (3%), ἡ φυσικὴ (2%), ἡ ἱατρικὴ (2%) καὶ οἱ ἐγκυκλοπαίδειες (2%).

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ποσοστά, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κ. Μηνᾶ διακρίνεται, γενικά, γιὰ τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων τῆς καὶ καλύπτει εὐρὺ φάσμα ἐνδιαφερόντων· παράλληλα, ἐκφράζει τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ παρουσιάζει τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐνημερωμένης βιβλιοθήκης. Πιὸ συγκεκριμένα, ἀνάμεσα στὰ βιβλία τοῦ Μηνᾶ βρίσκονται γνωστὲς ἐλληνικὲς καὶ ξένες ἐκδόσεις κλασικῶν ἔργων καὶ ἀντιπροσωπεύονται οἱ σύγχρονες ἐκδοτικὲς προσπάθειες τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ καὶ τοῦ Νέοφυτου Δούκα.²¹ Ἐξάλλου, ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωίδη περιλαμβάνει γνωστὰ ἐγχειρίδια θετικῶν-φυσικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς καὶ ἔργα κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ· δίπλα στὰ τελευταῖα, ὅμως, συναντοῦμε καὶ τὰ χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς βιβλία τοῦ Ἀθανασίου Πάριου καὶ τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη.

Ἡ ἴδια ποικιλία ἔχει διαπιστωθεῖ καὶ σὲ ἄλλες ἰδιωτικὲς βιβλιοθηκὲς τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ.²² ἄλλωστε, ἡ παρουσία ἐνὸς ἔργου σὲ μιὰ βιβλιοθήκη δὲν σημαίνει ἀναγκαστικὰ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀπὸ τὸν κάτοχο τῆς βιβλιοθήκης. Ἡ παρουσία τῶν βιβλίων τοῦ Α. Πάριου, γιὰ παράδειγμα, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κ. Μηνᾶς ὑπῆρξε μαθητὴς του στὴ Σχολὴ τῆς Χίου²³ καὶ ὕσως ἐκφράζει τὸ

τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν». Βλ. Μινωίδης Μηνᾶς, *Γεωργίου Σχολαρίου...*, ὅ.π., σ. 201-211.

20. Ἀγγέλου-Βλάχου, ὅ.π., σ. 14-15· πρβ. Πέννας, ὅ.π., σ. 410-411. Βλ. ἐπίσης Ἀποστολόπουλος, ὅ.π., σ. 33-35, ὅπου ἀναφέρεται τὸ παράδειγμα τῆς συγκρότησης ἀπὸ τὸν Κ. Μηνᾶ ἐνὸς «νέου» κώδικα, τὸν ὁποῖο ἀποτελοῦσαν φύλλα ἀποσπασμένα ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ σαμιακοῦ κώδικα, κείμενα πρὸς ὃ Μηνᾶς ἀντέγραψε ἀπὸ πατριμακοὺς κώδικες, κάποιες σημειώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Μηνωίδη καὶ κάποιες ἄλλες «λείες» του.

21. Ὁ Κ. Μηνᾶς διατηροῦσε ἀλληλογραφία μὲ τὸν Α. Κοραῆ καὶ τὸν Ν. Δούκα. Βλ. Μινωίδης Μηνᾶς, *Γεωργίου Σχολαρίου...*, ὅ.π., σ. 212-219· πρβ. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, τ. Δ', 1817-1822, Ἀθήνα 1982, σ. 38.

22. Βλ. ἰδιαίτερα Λάμπας, ὅ.π., σ. 168-175· Δρούλια, ὅ.π., σ. 500-503.

23. Omont, ὅ.π., σ. 338.

σεβασμὸ τοῦ κτήτορα τῶν βιβλίων πρὸς τὸν παλαιὸ δάσκαλό του· ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν κειμένων, κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, δὲν δῆλωνε πάντοτε ἑντάξει τοῦ μελετητῆ στὸν προοδευτικὸ χῶρο, ἀφοῦ ὀρισμένοι Ἕλληνες λόγιοι τῆς ἐποχῆς περιορίζονταν ἀκόμη σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴ σπουδὴ τῆς γλώσσας καὶ τῆς γραμματικῆς τῶν κλασικῶν κειμένων.²⁴

Πέρα ἀπὸ τὴν εἰδολογικὴ, καὶ ἡ χρονολογικὴ κατὰτάξη τῶν βιβλίων τοῦ Κ. Μηνᾶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξαγάγουμε ὀρισμένα συμπεράσματα. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ κατὰτάξη αὐτὴ εἶναι δυνατὴ μόνο γιὰ τοὺς 63 ἀπὸ τοὺς 93 τίτλους, δηλ. γιὰ τὰ 2/3 τῶν περιεχομένων τῆς βιβλιοθήκης, διότι, ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, δὲν ταυτίστηκε βιβλιογραφικὰ τὸ σύνολο τῶν ἔργων. Ἡ μεγάλῃ χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὰ παλαιότερα ἀπὸ τὰ νεότερα βιβλία τοῦ Μηνᾶ μᾶς κατευθύνει ἀρχικὰ σὲ μιὰ διάκριση τῶν ἐκδόσεων κατὰ αἰῶνα.

Οἱ ἐκδόσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος (65%) τῶν χρονολογημένων τίτλων· τὰ ἔργα τοῦ 18ου αἰ. εἶναι σαφῶς λιγότερα καὶ ἀντιστοιχοῦν στὸ 24% τῶν χρονολογημένων ἐκδόσεων. Οἱ προηγούμενοι αἰῶνες ἀντιπροσωπεύονται ὁ καθένας μόνο μὲ ἓνα ἢ δύο βιβλία· ἀπὸ αὐτὰ τὰ παλαιότερα, καὶ ἀκριβέστερα ἐκεῖνα τοῦ 13ου καὶ τοῦ 14ου αἰ., εἶναι χειρόγραφα καὶ μαρτυροῦν τὸ συλλεκτικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κτήτορά τους. Ἡ συλλεκτικὴ διάθεση τοῦ Μηνωίδη διαφαίνεται περισσότερο ἀπὸ τὴν παρουσία στὴ βιβλιοθήκη του, δίπλα σὲ νεότερες ἐκδόσεις τοῦ Θουκυδίδη καὶ ἄλλων κλασικῶν συγγραφέων, τῶν πρώτων ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοφάνη (1498) καὶ τοῦ Θουκυδίδη (1503) ἀπὸ τὸν Ἄλδο Μανούτιο στὴ Βενετία.

Οἱ παλαιᾶς ἐκδόσεις δὲν εἶναι ἀρκετὲς ὥστε νὰ μᾶς πληροφωρήσουν γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς βιβλιοθήκης· τὸ ζήτημα αὐτὸ μποροῦν νὰ τὸ φωτίσουν μόνο τὰ σύγχρονά του βιβλία, καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγο μιὰ λεπτομερὲς χρονολογικὴ κατὰτάξη τῶν νεότερων τίτλων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κ. Μηνᾶ εἶναι ἀναγκαία. Ἀπὸ τὴν κατὰτάξη αὐτὴ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση τοῦ Μηνᾶ δὲν ἦταν τακτικὴ· τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ 19ου αἰ., καὶ συγκεκριμένα 25 ἀπὸ τοὺς 35 τίτλους, εἶναι ἐκδόσεις τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα, ἐνῶ ἡ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τῶν ἐπόμενων χρόνων ἀντιπροσωπεύεται μόνο μὲ 10 τίτλους. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωίδη δὲν ἀκολουθεῖ λοιπὸν τὴ σύγχρονή της ἐκδοτικὴ δραστηριότητα καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς της φαίνεται νὰ εἶναι εὐκαι-

24. Δρούλια, *ὁ.π.*, σ. 502.

ριακός. Μάλιστα, τοῦτο συμβαίνει στὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ., κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ Κ. Μηνᾶς ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου στὸ Μελένικο καὶ στίς Σέρρες καὶ συνεπῶς θὰ εἶχε μεγαλύτερη οἰκονομικὴ εὐχέρεια γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων.²⁵ Δὲν ἀποκλείεται ὅμως τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν βιβλίων νὰ ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὸν Μηνᾶ ἢ νὰ δωρηθῇ σ' αὐτὸν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰ., καὶ νὰ ἀποτελοῦσε τμῆμα μιᾶς ὑπὸ διάλυση βιβλιοθήκης.

Στὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Μηνωίδης διηύθυνε τὴ Σχολὴ Σερρῶν (1815-1819), ἡ βιβλιοθήκη του ἐμπλουτίστηκε μόνον μὲ 5 ἐκδόσεις τῆς ἐποχῆς· ἀπὸ αὐτά, ὅμως, δὲν ἀπουσίαζε ἓνα γνωστὸ πολύτομο ἔργο τῶν χρόνων ἐκείνων: ἡ *Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη* τοῦ Κοραῆ. Ὁ Κ. Μηνᾶς εἶχε γράψει στὸν ἴδιο τὸν Α. Κοραή, τὸ 1817, γιὰ νὰ τοῦ στείλει «ὅσα τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης τέως εἶχεν ἐκδεδωκώς, δι' ἐμπόρων ἐν Τεργέστη, οἷς ἔγραψα καταβαλεῖν τὴν ἀξίαν».²⁶ τελικὰ, προμηθεύτηκε τὸ ἔργο, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Κοραῆ, ἀπὸ τὸν Α. Βασιλείου. Στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Α. Κοραῆ σῶζεται μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «σοφὸν καὶ τοῦ ἐπαγγέλματος ἄξιον διδασκάλον τῶν Σερρῶν», μὲ ἡμερομηνία 15 Μαΐου 1817, μὲ τὴν ὁποία δίνεται ἡ ἀκόλουθη ἀπάντηση στὸ σχετικὸ αἶτημα τοῦ Μηνᾶ: «Ἐγὼ δὲ ἂν εἶχα τὰ ὁποῖα μὲ ζητεῖς βιβλία, ἤθελα σὲ τὰ πέμψειν δῶρον, μαρτύριον τοῦ ζήλου σου καὶ τῆς διακρίσεώς σου· γράφω δὲ εἰς Τεργέστην πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου διὰ νὰ σὲ τὰ προμηθεύσῃ.»²⁷

Ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης

Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Κ. Μηνᾶ ἀπὸ τὶς Σέρρες, τὸ 1819, καὶ γιὰ εἴκοσι χρόνια, τὰ βιβλία του φυλάγονταν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Κουκουγγέλου σὲ «τρία καλῶς κλεισμένα καὶ βουλομένα σανδούκια»· τὰ κιβώτια αὐτὰ παραβιάστηκαν τὸ 1839, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ἀπὸ τὸν Σίμο Κουκουγγέλου, τὴ σύζυγό του καὶ τὸν ἀδελφὸ της Π. Χατζηγγούτζιο. Ἀ-

25. Γιὰ τὶς οἰκονομικὰς δυνατότητες τῶν διδασκάλων τῆς ἐποχῆς βλ. στὸ ἴδιον, σ. 466-467. Τὸ ὄνομα τοῦ Μηνωίδη περιλαμβάνεται, ὅπως μὲ πληροφόρησε ὁ κ. Φ. Ἡλίου, καὶ στοὺς καταλόγους συνδρομητῶν τῶν βιβλίων τῆς ἐποχῆς.

26. Μηνωίδης Μηνᾶς, *Γεωργίου Σχολαρίου...*, ὁ.π., σ. 212.

27. Κοραῆς, ὁ.π., σ. 38. Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δημοσίευσε, τὸ 1858, καὶ ὁ ἴδιος ὁ παραλήπτης τῆς· βλ. Μηνωίδης Μηνᾶς, ὁ.π., σ. 212-213. Στὴ συγκεκριμένη ἐπιστολὴ ὁ Α. Κοραῆς ἔγραφε ἐπίσης στὸν Κ. Μηνᾶ: «Γραμματικὴν ἄλλην παρὰ τὴν τοῦ Βυτμάνου μὴ μεταχειρίζου εἰς τὸ σχολεῖόν σου»· ὥστόσο, ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ P. Buttman δὲν περιλαμβάνονταν, δύο χρόνια ἀργότερα, στὰ ἐγχειρίδια γραμματικῆς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνᾶ.

πὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἀρχίζει καὶ ἡ διάλυση τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνᾶ.

Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1841, ὅταν ὁ Μηνωίδης ἐπέστρεψε στὶς Σέρρες, ἀνακάλυψε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν βιβλίων του, ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, στὸ δωμάτιο τοῦ Χατζηγροῦτζιου, στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, καὶ κατέβαλε προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπανάκτηση τῆς βιβλιοθήκης του· οἱ προσπάθειές του δὲν ἀπέδωσαν παρὰ μόνο ἓνα μέρος τῶν ἔργων, καὶ μάλιστα σὲ ἄθλια κατάσταση. Δὲν γνωρίζουμε πόσα βιβλία ἐπιστράφηκαν τότε στὸν νόμιμο κάτοχό τους· πάντως, ἦταν περισσότεροι ἀπὸ ὅκτὼ τόμοι, ἀφοῦ, πέρα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ ἐπέστρεψε ὁ ἴδιος ὁ Π. Χατζηγροῦτζιος, ὅκτὼ μικροὺς τόμους ἔφερε ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου στὸν Κ. Μηνᾶ καὶ ὁ μοναχὸς Ἰωακείμ.

Τὰ ἔργα αὐτὰ φαίνεται ὅτι στάλθηκαν ἀργότερα στὸ Παρίσι, μαζὶ μὲ τὰ χειρόγραφα ποὺ ὁ Μηνᾶς εἶχε ἀγοράσει, ἀντιγράψει ἢ συλῆσει ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκες τῶν ὀρθόδοξων μονῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης ἀποστολῆς του· ἄλλωστε, πῶς θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ παρουσία, μεταξὺ παλαιῶν χειρογράφων, καὶ σύγχρονων ἐντύπων, τὰ ὅποια περιεῖχε καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωίδη στὶς Σέρρες; Ἀκριβέστερα, στοὺς δημοσιευμένους ἀπὸ τὸν H. Omont καταλόγους χειρογράφων τῆς πρώτης ἀποστολῆς τοῦ Κ. Μηνᾶ περιλαμβάνονται καὶ τρεῖς καταστάσεις τοῦ περιεχομένου τῶν κιβωτίων μὲ χειρόγραφα ποὺ ὁ Μηνᾶς εἶχε ἀφήσει, στὶς 15 Αὐγούστου 1842, στὸ κατάστημα τῶν ἀδελφῶν Abbott στὴ Θεσσαλονίκη, γιὰ νὰ ἀποσταλοῦν στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα· τὰ κιβώτια αὐτὰ περιέκλειαν, μεταξὺ ἄλλων, τὸν ἑβδομο τόμο ἀπὸ τοὺς δεκάτομους *Λόγους τῶν Ἀττικῶν Ρητόρων* τῆς ἔκδοσης τοῦ Ν. Δούκα, τοὺς *Διαλόγους* τοῦ Πλάτωνα τῆς ἔκδοσης τοῦ Fischer καὶ τὸ δίτομο *Λεξικὸν Δίγλωσσον τῆς Γαλλικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Διαλέκτου* τοῦ Γ. Βενδότη.²⁸ Πέρα ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἔντυπα, τὰ ἴδια κιβώτια περιεῖχαν καὶ τρία χειρόγραφα μὲ τὸ *Λεξικὸ* τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας· τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ θὰ μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ ἀντίστοιχο χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδη.²⁹

28. Omont, *ὁ.π.*, σ. 399.

29. Στὸ ἴδιο, σ. 398, 402, 404. Τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία λεξικά τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σήμερα στὸ Τμήμα τῶν Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γαλλίας μὲ ἀριθμὸ ταξινόμησης Suppl. grec. 1243, εἶναι χαρτῶο καὶ σὲ 4ο, ὅπως καὶ τὸ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδη στὶς Σέρρες. Στὰ κιβώτια μὲ τὰ χειρόγραφα ποὺ ὁ Κ. Μηνᾶς ἔστειλε, τὸ 1842, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὸ Παρίσι, ὑπῆρχε ἐπίσης καὶ ἓνα χειρόγραφο μὲ σχόλια τοῦ Μιχαήλ Ἐφέσιου στὰ *Μεταφυσικά* τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ ὁμότιτλο χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνᾶ στὶς Σέρρες, διότι στὸ τελευταῖο δὲν ἀναγραφόταν ὄνομα συγγραφέα· στὸ ἴδιο, σ. 402.

“Όσον άφορᾷ τὰ βιβλία πού δὲν ἐπιστράφηκαν στὸν Κ. Μηνά, ὁ Π. Χατζηγρουτζίος τὰ ἔκρυψε τότε, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, σὲ δωμάτια φίλων καὶ μαθητῶν τοῦ στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Τὴ συνέχεια τῆς περιπέτειας αὐτῶν τῶν ἔργων θὰ τὴν ἀγνοοῦσαμε σήμερα, ἂν ἡ ἔρευνα τῶν τελευταίων ἐτῶν γιὰ τὴν τύχη μιᾶς ἄλλης βιβλιοθήκης, ἐκείνης τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, δὲν ἔφερε στὸ φῶς καὶ καταλόγους τῶν ἐντύπων βιβλίων της.³⁰ Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ κατάλογοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν καταγραφὰς τῶν ἐντύπων ὅχι μόνο τῆς μεγάλης κεντρικῆς βιβλιοθήκης τοῦ μοναστηριοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιμέρους μικρῶν βιβλιοθηκῶν στὰ δωμάτια τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματός του, οἱ ὁποῖες ἐντάχθηκαν, γύρω στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., στὴ μεγάλη κεντρικὴ βιβλιοθήκη.³¹

Ἀνάμεσα στὰ ἐντυπα βιβλία τῆς μεγάλης κεντρικῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου δὲν ὑπῆρχαν, τὸ 1842, ἔργα πού θὰ μπορούσαν νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνᾶ, μὲ ἐξαιρέση τὴ *Μέλισσα*, τὸ τρίτομο *Λεξικὸν Ἑλληνικὸν* τοῦ Α. Γαζῆ καὶ τὴ *Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα* τοῦ Μελετίου· ὥστόσο, τὸ *Λεξικὸ* καὶ ἡ *Γεωγραφία* δὲν ἀνῆκαν στὴν ἴδια ἔκδοση μὲ τὰ ἀντίτυπα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωίδη.³² Ἡ μοναστηριακὴ βιβλιοθήκη ἀπέκτησε καὶ ἓνα δεῦτερο ἀντίτυπο τοῦ ἰδίου λεξικοῦ ἀργότερα, τὸ 1858, ὅταν ἐμπλουτίστηκε μὲ τὰ βιβλία τοῦ ἀποθανόντος μοναχοῦ Χατζηδανιήλ· ἀλλὰ ἡ ἔκδοση τοῦ *Λεξικοῦ* δὲν ἀναφέρεται στὴν καταγραφὴ τῶν βιβλίων.³³ Πέρα ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Χατζηδανιήλ, καὶ βιβλία ἄλλων μοναχῶν ἐντάχθηκαν, στὸ διάστημα 1842-1864, στὴ μεγάλη κεντρικὴ βιβλιοθήκη τοῦ μοναστηρίου· τὰ ἔργα αὐτὰ —ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἔλαβε ἡ μονὴ ἀπὸ τὸν Σίλβεστρο— δὲν μπορούν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὰ βιβλία τοῦ Κ. Μηνᾶ.³⁴

Ὁ ἱερομόναχος Σίλβεστρος διατηροῦσε βιβλιοπωλεῖο στὴ μονὴ τοῦ

30. Β. Κατσαρός - Χ. Παπαστάθης, «Ἑκκλησιαστικὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Κώδικες, βρέβια, κατάστιχα, ἀντιγραφὰς ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών καὶ ἡ κατάστασις τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς, ὅπως ἐμφανίζεται σὲ ἀνέκδοτο κατάλογο τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων της», *Διεθνὲς Συνέδριο. Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους ἀπὸ τὴν ἀρχαία στὴ μεταβυζαντινὴ κοινωνία. Σέρρες 29 Σεπτεμβρίου - 3 Ὀκτωβρίου 1993. Πρακτικά*. τ. Β', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 581-632.

31. *Στὸ ἴδιο*, σ. 585.

32. *Στὸ ἴδιο*, σ. 585, 599-600, 603. Ἀκριβέστερα, ἡ μοναστηριακὴ βιβλιοθήκη περιεῖχε τὴν τρίτη καὶ ὅχι τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ *Λεξικοῦ* τοῦ Α. Γαζῆ, ἐνῶ ἡ *Γεωγραφία* τοῦ Μελετίου τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης ἦταν σὲ φύλλο καὶ ὅχι σὲ 8ο.

33. *Στὸ ἴδιο*, σ. 601.

34. *Στὸ ἴδιο*, σ. 585-586, 591-592, 600-604.

Τιμίου Προδρόμου και μαρτυρείται, γύρω στα μέσα του 19ου αί., να δίνει δύο φορές βιβλία στο μοναστήρι: την πρώτη φορά ως έξοφληση ενός χρέους 1.409 πιάστρων στη μονή και τη δεύτερη φορά, το 1864, ως πώληση εκδόσεων στον ήγούμενο Θεοδόσιο.³⁵ Στις καταγραφές των βιβλίων που ή μοναστηριακή βιβλιοθήκη έλαβε από τον ιερομόναχο αυτό, συναντούμε και μερικά ίδια έργα με εκείνα που περιείχε ή βιβλιοθήκη του Μηνᾶ· συγκεκριμένα πρόκειται για τὰ εξῆς:

- Τους τέσσερις τόμους των *Στοιχείων τῆς Λογικῆς Μεταφυσικῆς καὶ Ἡθικῆς* τοῦ F. Soave.
- Τῇ *Μετρικῇ* τοῦ Ζ. Κ. Πάπ.
- Τis *Καθ' Ὁμηρον Ἀρχαιότητες* τοῦ Ε. Βούλγαρη σὲ δύο ἀντίτυπα.
- Τὸ *Λεξικὸν* τοῦ Φωτίου σὲ δύο ἀντίτυπα.
- Τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Σωκράτους Σχολαστικοῦ.
- Τους δέκα τόμους ἀπὸ τῆ δωδεκάτομῃ *Ἐγκυκλοπαίδεια Ἑλληνικῶν Μαθημάτων* τοῦ Σ. Κομμητᾶ.

Πέρα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτά, ή βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου ἀπέκτησε τότε ἀπὸ τὸν Σίλβεστρο καὶ ἄρκετὰ ἔργα κλασικῶν συγγραφέων· ἀλλὰ στις καταγραφές των ἔργων ἀναφέρεται μόνο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ ἔτσι ή βιβλιογραφικὴ ταύτισή τους εἶναι ἀδύνατη.³⁶

Ἡ παρουσία των λίγων αὐτῶν ἔργων στὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Σιλβέστρου τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὰ κρυμμένα ἀπὸ τὸν Χατζηγρούτζιο βιβλία τοῦ Μηνωῖδῃ ἀκολούθησαν, στὴ συνέχεια, τὸ δρόμο τοῦ ἐμπορίου· ὅμως, τὸ συγκεκριμένο γεγονός δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθεῖ, ἰδιαίτερα ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτά ἀποτελοῦσαν ἐκδόσεις των ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ.

Τὴν περιπέτεια τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών στὰ ἐπόμενα χρόνια τὴ γνωρίζουμε ἄρκετὰ καλὰ σήμερα. Μετὰ τὴ λεηλασία καὶ τὴ διάλυσή της ἀπὸ τοὺς Βούλγαρους, τὸ 1917, τὰ ἔντυπά της εἶχαν καλύτερη τύχη ἀπὸ τὰ χειρόγραφα βιβλία της· ἀκριβέστερα, 384 ἔντυποι τόμοι ἐπιστράφηκαν στὴν Ἑλλάδα. Ὡστόσο, ἀπὸ τοὺς καταλόγους των ἔντυπων ἔργων, γύρω στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., προκύπτει ὅτι ἄρκετὰ βιβλία κατακρατήθηκαν στὴ Βουλγαρία καὶ ὅτι τὴ θέση τους κα-

35. Στὸ ἴδιο, σ. 585-586, 588.

36. Στὸ ἴδιο, σ. 600-601, 603-604. Πιὸ συγκεκριμένα, ή μοναστηριακὴ βιβλιοθήκη ἔλαβε τότε ἀπὸ τὸν Σίλβεστρο, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ τὰ ἔργα των ἐξῆς κλασικῶν συγγραφέων: Ἀριστοτέλη, Δημοσθένη, Εὐκλείδη, Ἡλιοδώρου, Ἡροδότου, Ἡρωδιανοῦ, Θεοκρίτου, Θουκυδίδῃ, Πινδάρου, Πλάτωνα καὶ Σοφοκλῆ· ἔργα των ἰδίων συγγραφέων ὑπῆρχαν καὶ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωῖδῃ.

τέλαβαν άλλα ἄγνωστα, μὴ ἀναφερόμενα στοὺς καταλόγους, τὰ ὅποια πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου (Κοσινίτσας). ἄλλωστε, ἡ ἀνάμειξη αὐτῆ χαρκτηρίζει καὶ τὰ χειρόγραφα ἔργα τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν δύο πολύπαθων γειτονικῶν μονῶν.³⁷

Ἀπὸ τοὺς 384 ἔντυπους τόμους ποὺ ἐπιστράφηκαν στὴν Ἑλλάδα ὡς βιβλία τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τὸ μεγαλύτερο μέρος τους (302 τόμοι) περιῆλθε ἀργότερα στὴ Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Σερρών οἱ ὑπόλοιποι τόμοι κατατέθηκαν ἢ κρατήθηκαν στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδας (47 τόμοι) καὶ στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (35 τόμοι). Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συνολικὴ ἢ μερικὴ προσέλευση τῶν βιβλίων αὐτῶν ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάμεσά τους ἐμφανίζονται ἔργα ποὺ περιλάμβανε καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κ. Μηνᾶ· τὰ συγκεκριμένα ἔργα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:³⁸

— Τὸ *Λεξικὸ* τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσας τοῦ C. Schrevelius.

— Ἡ τετράτομη *Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα* τοῦ Μελετίου.³⁹

— Ἡ *Ἠθικὴ Φιλοσοφία* τοῦ I. Μοισιόδακα.⁴⁰

— Τὰ *Στοιχεῖα τῆς Λογικῆς Μεταφυσικῆς καὶ Ἠθικῆς* τοῦ F. Soave.⁴¹

37. Στὸ ἴδιο, σ. 588-589. Γιά τὰ χειρόγραφα τῶν δύο μονῶν βλ. κυρίως Β. Ἀτσαλός, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κοσινίτσας (ἢ Εἰκοσιφοίνισσας) τοῦ Παγγαίου* [Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, ἀρ. 1], Δράμα 1990. Γ. Κ. Παπάζογλου, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοίνισσης (Κατάλογοι καὶ καταγραφές)* [Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, ἀρ. 37], Ἀθήνα 1991. Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν μονῶν Τιμίου Προδρόμου Σερρών καὶ Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου (Κοσινίτσας). Ἡ ἱστορία τῶν ἀριθμῶν* [Σειρὰ Ἐκδόσεων γιὰ τὴν Πόλη καὶ τὸ Νομὸ Σερρών, ἀρ. 4], Σέρρες 1995.

38. Β. Κατσαρός - Χ. Παπαστάθης, ὁ.π., σ. 588-589, 605-620.

39. Ἀκριβέστερα, τέσσερις τόμοι τῆς *Γεωγραφίας* τοῦ Μελετίου κρατήθηκαν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν καὶ ἓνας τόμος (ὁ τέταρτος) —προφανῶς ἀπὸ ἓνα δεύτερο ἀντίτυπο τοῦ ἔργου— στάλθηκε στὴ Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Σερρών· βλ. *στὸ ἴδιο*, σ. 610, 620.

40. Στὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κ. Μηνᾶ δὲν ἀναφέρεται ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ I. Μοισιόδακα· ἴσως πρόκειται γιὰ τὴν *Ἠθικὴ Φιλοσοφία*. Τὸ συγκεκριμένο ἔργο ἦταν δίτομο, ἀλλὰ στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου ποὺ περιῆλθαν στὴ Δημοτικὴ Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη δὲν σημειώνεται ἰδιαίτερα ἡ ὑπαρξὴ δεύτερου τόμου, ὅπως στὶς περιπτώσεις ἄλλων πολύτομων ἔργων· βλ. *στὸ ἴδιο*, σ. 610.

41. Τὸ ἔργο εἶναι τετράτομο, ἀλλὰ δὲν διευκρινίζεται στὸν κατάλογο, ὅπως καὶ προηγουμένως, ἂν ὑπῆρχε ὅλο τὸ ἔργο ἢ μόνο ἓνας τόμος· βλ. *στὸ ἴδιο*, σ. 611.

—“Ενα Λεξικό λατινο-ονγγρικό, έλληνο-γερμανικό.⁴²

—Τὸ Λεξικὸ τοῦ Φωτίου.

—Ὁ τρίτος τόμος τῶν τρίτομων *Στοιχείων Μαθηματικῶν* τοῦ Ν. Θεοτόκη.

—Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ δίτομου *Θησαυροῦ Γραμματικῆς* τοῦ Κ. Καραϊωάννου.

—Ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Θ. Γαζῆ.

—Ὁ ὄγδοος τόμος ἀπὸ τοὺς δεκάτομους *Λόγους τῶν Ἀττικῶν Ρητόρων* τῆς ἔκδοσης τοῦ Ν. Δούκα.

—Ἡ *Μέλισσα*.

—Ἡ *Μετρικὴ* τοῦ Ζ. Κ. Πάπ.

Ἀνάμεσα στὰ ἔντυπα ποὺ ἐπιστράφηκαν στὴν Ἑλλάδα ὡς βιβλία τῆς μοναστηριακῆς βιβλιοθήκης, συναντοῦμε καὶ ἄρκετὰ κλασικὰ ἔργα· ὅμως, οἱ κατάλογοι τῶν βιβλίων δὲν εἶναι ἀναλυτικοὶ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ἂν πρόκειται γιὰ τὶς ἴδιες ἐκδόσεις τῶν ἔργων μὲ αὐτὲς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνᾶ.

Ἡ ἔρευνα, ἣ ὁποία ἔχει ἤδη δρομολογηθεῖ γιὰ τὰ ἔντυπα βιβλία τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου,⁴³ ἐλπίζουμε νὰ ἐντοπίσει καὶ νὰ ταυτίσει βιβλιογραφικὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἔργων ποὺ καταγράφονται στοὺς παλαιούς καὶ νεότερους καταλόγους τῆς μοναστηριακῆς βιβλιοθήκης· ἡ βιβλιογραφικὴ ταύτιση τῶν ἔργων θὰ ἐπιτρέψει, στὴ συνέχεια, τὴν ἐνδεχόμενη ταύτισή τους μὲ βιβλία τοῦ Μηνωίδη. Παράλληλα, ἡ ὁλοκλήρωση μιᾶς ἄλλης ἔρευνας, ἐκείνης γιὰ τὰ ἔντυπα βιβλία τῆς μονῆς τῆς Κοσινίτσας,⁴⁴ προσδοκοῦμε νὰ φωτίσει τὸ ζήτημα τῆς ἀνάμειξης τῶν ἐντύπων τῆς μὲ ἐκεῖνα τῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου· ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κ. Μηνᾶ ἀνάμεσα στὰ βιβλία τῆς γειτονικῆς αὐτῆς μονῆς.

Τὴν τελευταία ὑπόθεση ἐνισχύει ἡ ὕπαρξη ἑνὸς χειρογράφου τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τὸ ὁποῖο μᾶλλον προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνᾶ στὶς Σέρρες. Πιὸ συγκεκριμένα, ἓνα ἀπὸ τὰ 9 γνωστὰ χειρόγραφα τῆς τελευταίας βιβλιοθήκης ἦταν καὶ ἐκεῖνο τοῦ ἴδιου τοῦ Μηνωίδη μὲ τὴ μετάφραση στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ τῆς Ἀστρονομίας τοῦ De la Caille.⁴⁵ Στὴ συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων

42. Καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Μηνωίδη εἶχε ἓνα λεξικὸ τῶν συγκεκριμένων τερσάρων γλωσσῶν, δίτομο, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρεται πότε καὶ ποῦ ἐκδόθηκε. Τὸ λεξικὸ τῆς μοναστηριακῆς βιβλιοθήκης ἐκδόθηκε τὸ 1708 στὴ Νυρεμβέργη· βλ. στὸ ἴδιο, σ. 611.

43. Στὸ ἴδιο, σ. 589, σημ. 64.

44. Παπάζογλου, *Χειρόγραφα καὶ βιβλιοθήκες*, ὅ.π., Ἐπίμετρο, σ. 43.

45. Στὸν κατάλογο τῶν βιβλίων τοῦ Κ. Μηνᾶ δὲν διευκρινίζεται ἂν πρόκειται γιὰ μετάφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Μηνᾶ, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ χειρογράφου μὲ τὴ μετάφραση στὰ ἑλληνικὰ τῆς *Λογικῆς* τοῦ Dumarchai· ὁ Μηνωίδης διέθετε ἐπίσης

τοῦ Κέντρου Σλαβο-βυζαντινῶν Ἑρευνῶν «Ivan Dujčev» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας περιλαμβάνεται ἓνα χειρόγραφο τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τῆς μονῆς τῆς Κοσινίτσας μὲ τὸν τίτλο «Γεωμετρικῆς καὶ φυσικῆς ἀστρονομίας μαθήματα στοιχειώδη συγγραφέντα παρὰ τοῦ σοφωτάτου Ἀββᾶ Καΐλου. Τομὴ α΄».⁴⁶ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ πιθανῶς ταυτίζεται μὲ τὸ χειρόγραφο τοῦ Κ. Μηνᾶ καὶ συνεπῶς ἀποδίδεται λαμβασμένα στὸν Δωρόθεο Πρώτο.⁴⁷

Τὴν τύχη τῶν ὑπόλοιπων χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κ. Μηνᾶ δὲν τὴ γνωρίζουμε· ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν περιπέτεια τῶν ἐντύπων τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης δὲν εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι. Ἡ ἔρευνα γιὰ τὶς μοναστηριακὲς βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας μᾶς ἐπιφυλάσσει ἀσφαλῶς ἀρκετὲς ἐκπλήξεις ἀκόμη. Πάντως, ἡ ταύτιση τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωΐδη, λόγῳ τῆς μοναδικότητάς τους, θὰ εἶναι εὐκολότερη ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἐντύπων τῆς ἴδιας βιβλιοθήκης. Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ θὰ προσκρούσει σὲ ἓνα ἄλλο ἐμπόδιο: κτητορικὰ σημεῖα δὲν ἔφεραν ὅλα τὰ βιβλία, ἐνῶ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ κατέστρεψαν οἱ διαδοχικοὶ κάτοχοι τῶν βιβλίων, γιὰ νὰ ἐξαφανίσουν γιὰ πάντα τὰ ἴχνη τοῦ κάθε φορὰ νομιμότερου προκατόχου τους.⁴⁸

καὶ τὰ Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς καὶ Ἀλγεβρας τοῦ De la Caille στὴν ἐλληνικὴ ἐκδόσή της.

46. Βλ. κυρίως Α. Džurova - K. Stančev - V. Atsalos - V. Katsaros, «*Check-list*» de la collection de manuscrits grecs conservée au Centre de Recherches Slavo-byzantines «Ivan Dujčev» auprès de l'Université «St. Clement d'Ohrid» de Sofia [Publications du Programme de la Coopération entre le Centre «Ivan Dujčev» de l'Université «St. Clement d'Ohrid» de Sofia et l'Université Aristote de Thessalonique, ἀρ. 3], Θεσσαλονίκη 1994, σ. 34, 63, 81, 88, 97, 108.

47. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου στὸν Δ. Πρώτο βλ. Ἀτσαλός, ὁ.π., σ. 60-61, 144. Πρβ. E. Velkovska, «Chronologie et contenu des manuscrits grecs de la collection du Centre d'Études Slavo-byzantines "Ivan Dujčev"», *Actes de la Table Ronde: «Principes et méthodes du catalogage des manuscrits grecs de la collection du Centre Dujčev». Sofia 21-23 août 1990* [Publications du Programme de la Coopération entre le Centre «Ivan Dujčev» de l'Université «St. Kliment Ohridski» de Sofia et l'Université Aristote de Thessalonique, ἀρ. 1], Θεσσαλονίκη 1992, σ. 55. Τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα ποὺ ἀποδίδονται στὸν Πρώτο ἀναφέρουν στὸν τίτλο τους τὸ ὄνομά του· βλ. Παπάζογλου, *Τὰ χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, ὁ.π., σ. 71, 72, 158.

48. Ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, ὁ Π. Χατζηγρούτζιος ἐπέστρεψε μόνο μερικὰ βιβλία στὸν Κ. Μηνᾶ, καὶ μάλιστα μὲ σκισμένα φύλλα καὶ τίτλους καὶ με κατεστραμμένα ἐξώφυλλα· ἡ ἄθλια κατάσταση τῶν ἔργων σχετίζεται ἀσφαλῶς μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνώρισης τῶν βιβλίων ἀπὸ τὸν νόμιμο κάτοχό τους. Τὸ ἴδιο φαίνεται

ΕΓΓΡΑΦΑ

Archives Diplomatiques de Nantes
Ambassade de Constantinople, série D, Salonique (1840-1843)

1

Salonique, le 11 mai 1841

Monsieur l'Ambassadeur,

J'ai l'honneur d'adresser ci inclus à Votre Excellence deux pièces concernant une affaire de Mr. Mynas pour des livres et autres objets qu'il laissa à Sérès en 1819.

Cette affaire, de vieille date, ne pouvant se terminer que par des moyens comminatoires, parce que ce dépôt n'est constaté par aucune autre pièce que par un catalogue de Mr. Mynas, j'avais prié le pacha de Salonique de me donner une lettre pour son fils, gouverneur de Serrès, qui lui recommandait chaudement notre protégé ou notre Français, et je l'avais adressée à notre agent avec mes instructions, qui lui recommandaient de ne rien brusquer. Malheureusement il paraît qu'il n'en a pas été ainsi, ensuite Mr. Mynas et lui n'ont pas jugé utile de présenter la lettre du pacha et maintenant il faudrait attaquer l'évêque de Sérès lui même; ce ne pouvant le faire avec certitude de réussite, je cède à la demande de Mr. Mynas, qui est de vous adresser cette affaire.

J'ai l'honneur d'être, Monsieur l'Ambassadeur, avec la plus respectueuse considération

Votre très humble serviteur

P. Gillet (υπογραφή)

À Son Excellence

Le Comte de Pontois, Ambassadeur de France à Constantinople.

2

À Monsieur le Comte de Pontois

Salonique, 10 mai 1841

Excellence,

Je crains vraiment d'abuser de votre bonté, en vous priant pour une affaire qui me regarde. Je sais combien vos moments sont précieux et combien

να ισχύει και στην περίπτωση των εντύπων που επιστράφηκαν από τους Βουλγάρους ως βιβλία της μονής του Τιμίου Προδρόμου· σε αρκετά από αυτά «ελλείπει ή προμετωπίς, ή αρχή και το τέλος», ενώ μερικά χαρακτηρίζονται ως «κολοβά». Βλ. Β. Κασαρός - Χ. Παπαστάθης, *ό.π.*, σ. 610-618.

les intérêts de la France occupe votre attention. Et si je croyais être importun, je préférerais perdre ma juste cause plutôt que de devenir désagréable à Votre Excellence, ce qui est une perte encore plus grande pour moi; mais j'ose espérer qu'elle m'en voudra pas.

L'exposé de la réclamation et le rapport de notre agent à Serrès font voir l'affaire. Mr. Gillet nous avait envoyé une lettre du pacha pour son fils, nous arriva après la destruction des ouvrages et notre agent, dans la crainte de gêner l'affaire du réclamant, s'il faisait les poursuites contre le seul détenteur, n'a pas fait usage de cette lettre; puisque la perfidie de l'archevêque a été la cause de la perte et des ouvrages et des autres effets. J'ai exposé à Mr. Gillet la conduite de ce prélat, en lui disant qu'il fallait attaquer et l'archevêque et le détenteur par les autorités de Constantinople, il me répondit alors que nous avions raison, maintenant il nous dit le contraire. Ce qui est fait, est fait par rapport à cette lettre.

Si Votre Excellence daigne prendre l'affaire à coeur, je gagnerais la cause. Contraint par l'autorité turque de Constantinople, l'archevêque Athanase indemniserait le réclamant et Votre Excellence ajoutera à ma reconnaissance.

J'ai l'honneur d'être avec respect,

Monsieur le Comte,

De Votre Excellence
le très humble et le
très obéissant serviteur.
M. Mynas (Ὑπογράφῃ).

J'ai oublié de donner à Mr. Gillet
le certificat ci-joint. Mr. J. Zagouras
en remettra un autre à Mr. Cor.

3

Exposé de la réclamation des livres et des effets de Mr. Minadis, sujet français

Arrivé le 15 février samedi à Serrès en Macédoine, le lendemain dimanche je partis pour le couvent de St. Jean, où je suis resté à cause du mauvais temps jusqu'à mercredi. Au moment de mon départ, invité par le maître du couvent Petros Chatzy-Groutzou pour aller voir dans sa chambre sa belle bibliothèque, j'allai avec le supérieur Mr. Zeais et son adjoint Mr. Joacime. J'y reconnus presque en totalité les ouvrages de Mr. Minadis, ouvrages que notre agent consulaire, en ayant la liste dont j'avais l'autographe de la main du propriétaire, réclamait par ordre de S(on) S(on) Ex(cellece) notre ambassadeur à Constantinople, Monsieur le Comte de Pontois, et de Monsieur Gillet, notre consul à Salonique.

Ayant bien examiné les ouvrages parfaitement conditionnés et dont quelques uns avaient la signature du propriétaire, je demandai au maître combien

cette bibliothèque lui avait coûté. Il répondit que c'étaient des amis qui en avaient fait cadeau à son père. Il paraît donc, lui dis je, qu'il y a dans ce pays des amis bien généraux. Après quoi nous partîmes moi et l'adjoint du supérieur pour aller dans une ferme du couvent et le lendemain jeudi soir nous arrivâmes à Serrès, où je fis mon logement chez l'archevêque nommé Athanase.

Notre agent consulaire arrive aussitôt avec son interprète chez moi et nous réfléchîmes sur les moyens à prendre pour avoir la bibliothèque et les autres effets de Mr. Minadis. Recourir aux autorités à l'insçu de l'archevêque, intending du couvent de St. Jean, nous ne la pouvions pas; et notre agent consulaire désirait vivement arranger cette affaire à l'amiable par le moyen de l'archevêque, même au préjudice du propriétaire, et son avis nous a paru plausible; nous dîmes alors à Sa Grandeur de faire venir le maître et d'écrire en même temps au supérieur de poser les scellés à la chambre du maître, et qu'après l'interrogatoire de l'envoyer accompagné de l'adjoint du supérieur et de l'interprète consulaire, pour faire transporter dans l'archevêché la bibliothèque de Mr. Minadis. Elle y consentit et nous promit de le faire avec succès, et demanda à notre agent de lui donner la liste des livres et des effets en question.

Nous lui assurâmes que le propriétaire ayant laissé à son départ dans l'archevêché les clefs des trois caisses, qui contenaient les livres, laissa en même temps une copie de cette liste, copie que l'archimandrite Athanase, qui depuis un an se trouve à Constantinople, mais qui avant ce temps résidait dans l'archevêché de Serrès, avait vue et lue tant de fois, et il nous importe de la faire trouver. Sa Grandeur pour toute réponse nous dit qu'elle n'en savait rien. Toute fois notre agent crut devoir lui donner la liste qu'il avait. Cela se passe jeudi soir.

Pour mon compte, je ne sus rien de ce que Sa Grandeur avait fait avec le maître du couvent qu'après 4 jours lorsque nous vîmes moi et notre agent mardi matin dans la chambre de l'archevêque une partie des ouvrages incomplets et abîmés, les titres et les feuilles ayant été déchirés et les couvertures cassées. Le maître, d'après l'aveu de l'adjoint du supérieur, en avait caché un grand nombre dans le couvent chez ses amis et ses élèves. Notre agent consulaire fut outré de la conduite de Sa Grandeur, qui avait envoyé au couvent le maître tout seul et qui n'avait pas agi de la manière dont nous étions convenus. Sur des observations Sa Grandeur répondit impertinemment qu'ayant agi de la sorte, elle croyait avoir bien agi, et envoya tout de suite l'adjoint du supérieur au couvent d'apporter les ouvrages que nous disions que le maître y avait cachés.

Nous demandâmes alors, dans l'intérêt de la justice, que Sa Grandeur lançât une excommunication contre quiconque aurait caché ou acheté des livres ou des effets de Mr. Minadis; elle nous répondit qu'elle aurait pu le faire dans le cas où notre agent consulaire consentirait à ne plus rien réclamer quel que soit le résultat de l'excommunication. À quoi notre agent avait raison de ne pas accéder et ce fut alors pour la première fois que j'appris que l'église grecque faisait des vraies et des fausses excommunications. L'adjoint du supérieur revint de couvent et n'apporte qu'8 petits méchants volumes.

Je demandai pour quoi n'avait-on pas apporter tous les ouvrages que j'ai vus dans leur entier et en bon état, vus de mes yeux et touchés de mes propres mains? Le maître soutint que les ouvrages étaient déjà abîmés et qu'il n'en avait pas d'autres. L'archevêque, la pipe à la main, approuva les paroles du maître.

En sortant de la chambre de l'archevêque l'adjoint du supérieur me dit à part qu'il savait ce que le maître venait de faire de ces livres, mais qu'il n'osait rien dire craignant d'être destitué et maltraité par Sa Grandeur, qui a sur le couvent un empire illimité. Toute fois je dis à l'archevêque quelques mots là-dessus sans compromettre l'adjoint du supérieur. Sa Grandeur me répondit qu'il ne savait pas ce qu'il disait.

Jeudi suivant l'archevêque invita le maître avec sa soeur, femme veuve de Simos, qui après la mort de ses parents, aux quels Mr. Minadis avait confié les 3 caisses, qui contenaient ses livres et ses effets, les avait emportés chez lui. Sa Grandeur invita de plus un primat nommé Pappa Costa, qui était leur parent; sur notre demande elle fit venir encore un nommé Anastase Lazarou, leur parent aussi. Ce dernier déposa que les 3 grandes caisses fermées et cachetées se trouvaient en 1836 dans le magasin des dépositaires, que Simos, le mari de la soeur du maître, avait déclaré que les 3 grandes caisses étaient un dépôt d'un ami, qui avait rendu des services à la famille des frères Coucounguellou, et que Simos, après le partage des biens de la famille et la vente de la maison, transporta les 3 caisses chez lui avec le consentement des autres héritiers, au nombre des quels était aussi lui même Anastase Lazarou. Après cette déposition il s'en alla et nous crûmes alors que ses affaires l'appelaient, mais il nous dit après que c'étaient les regards et les signes menaçants de l'archevêque qui l'avaient chassé.

La femme de Simos persistait toujours à dire qu'elle avait ces livres de son mari, mais qu'elle ne savait pas où il les avait trouvés qu'elle s'en rapporte à Sa Grandeur; elle avoua avoir vendu 5 à 6 ouvrages au confesseur ou aumônier de l'archevêque; cependant nous n'avons pu savoir quels étaient ces livres ni convaincre l'archevêque pour le faire les montrer et pour engager la femme Simos à avouer la totalité des ouvrages et ceux qu'elle avait vendus pour que nous les rachetions.

Le professeur de la ville de Serrès nommé Photiades déclara qu'il y avait deux ans que Simos porta chez lui la Bible polyglotte en cherchant à la lui vendre pour 800 piastres; mais n'ayant pu les avoir, il l'avait emportée. Ce qui prouve que c'est alors qu'il ouvrit une de 3 caisses, qui contenait cet ouvrage avec plusieurs autres, surtout les 3 manuscrits anciens: 1° L'histoire de Valachie, encore inédite et pour la quelle les Valaques à Paris avaient offert au propriétaire dix mille francs. 2° Le dictionnaire de St. Cyrille d'Alexandrie, dont on n'a trouvé qu'un fragment publié à Leipsik dans la préface de celui de Photius. 3° Les scholies sur la métaphysique d'Aristote.

Le même professeur dépose que le maître du couvent avait toujours des querelles avec son beau frère Simos pour l'engager à ouvrir les autres caisses, mais que Simos n'y consentait pas et que ce fut après la mort de Simos, en

1839, que l'on les ouvrit, puisque le maître du couvent n'en avait pas un de ouvrages et qu'il écrivait toujours au professeur Photiades en le priant de lui prêter de ceux du collège.

Enfin notre agent demanda à Sa Grandeur de lui livrer en attendant les ouvrages trouvés complets, mais elle exigea de lui une liquidation totale avec le rien qu'elle voulut nous donner; à quoi notre agent, comme de raison, ne point consentit.

En réfléchissant sur la conduite qu'a montrée dans cette affaire Sa Grandeur l'archevêque de Serrès Athanase, on doit croire qu'elle avait quelque grand intérêt, qui l'obligeait à défendre les détenteurs et à faire éprouver au propriétaire une si grande perte. Sans parler des différents papiers et documents qui constataient la possession de quelques biens et terres, sans parler des ouvrages de rares éditions, ouvrages qu'on venait de déchirer et d'abîmer complètement, la perte des deux manuscrits est certainement grande. Et l'estimation que les deux agents consulaires ont faite de trente mille piastres, n'est qu'une modique indemnité. Mais on ne pouvait pas obliger Sa Grandeur à payer cette somme à Serrès, où elle n'est pas justiciable. C'est le patriarche de Constantinople qui par ordre supérieur peut l'obliger à indemniser le propriétaire.

Pour mon compte je suis doublement peiné et pour la perte des ouvrages et des beaux manuscrits et pour la conduite infâme de ce prélat, qui ne fait pas honneur au clergé grec, dont je n'ai qu'à me louer par tout où je suis allé et je lui dois des éloges, qui trouvèrent place dans les écrits de mes savants; mais la conduite de cet individu est sans exemple et le présent exposé est basé sur des faits incontestables et certifié des agents consulaires, qui sont bien au courant de cette affaire.

M. Mynas (ὁπογραφή), voyageur
français

Serrès (Macédoine),
1841, le 1^r. d'avril.

L'Agent Consulaire Français
Dr. Jean Manuel (ὁπογραφή).

L'Agente Cons(ola)re d'Austria
J. Sponty (ὁπογραφή)

I. R. AGENZIA AUSTRIACA IN SERRES (σφραγίδα).

Da parte di questo I. R. Consolato Austriaco si certifica l'autenticità della firma del Sig. J. Sponty, Agente Consolare Austriaco in Serres.

I. I. R. Console d'Austria
Aa. de Mihanovich (ὁπογραφή)

Salonico, 10 maggio 1841

I. R. CONSOLATO AUSTRIACO IN SALONICCO (σφραγίδα).

Pour légalisation de la signature ci dessus de Monsr. Dr. Jean Manuel, Agent
Consulaire de France à Serrès.

Salonique, le 11 mai 1841

Le Consul de France

P. Gillet (υπογραφή)

CONSULAT DE FRANCE A SALONIQUE (σφραγίδα).

4

Copie

du catalogue de la petite bibliothèque de Mr. Minadis
qu'il avait laissée à Serrès en 1819.

	fr[ances]
1 Platonis opera omn[ia], édit. Bipont, 12 vol. in 8o, veau	150
2 Oratores attici, édit. Néophyt[e] Douca, 10 vol. in 8o, dem[i] rel[iure]	100
3 Βιβλιοθήκη τοῦ Κοραΐ μετὰ παρέργων, 11 vol. in 8o, dem[i] reliure	250
4 Ἐδσταθίον παρεκβολαὶ εἰς "Ὀμηρον, 3 vol. grand[s] in fol., reliés en vélin	150
5 Μελετίου γεωγραφ[ία] in 8o, 4 vol., dem[i] rel[iure] en veau	40
6 Βρυεννίου τὰ Σωζόμενα, 3 vol. in 8o, rel[iure] en veau	40
7 Θεοτόκου γεωγ[ραφία] in 8o, 1 vol., belle reliure	6
8 Ἰωσήπου Μοισιόδακος in 8o, 1 vol., dem[i] reliure	6
9 Φυσικὴ Θεοτόκου in 8o, 2 vol., rel[iure] en veau	16-758
10 Φυσικὴ Βαρδαλάχου in 8o, 1 vol., carton	12
11 Ἑκκλ[ησιαστικὴ] ἱστορ[ία] Ἐδσεβίου Παμφ[ίλου], Ἑρμέσου καὶ Σωκράτους Σχολαστικοῦ, 3 vol. in fol., vélin cordé	150
12 Λογικὴ Βλεμμύδου in 8o, en veau, avec des notes manus[crites]	20
13 Λογικὴ Ἐγγενίου avec des notes manus[crites], in 8o, en veau	15
14 Σειρὰ Μαθηματ[ικῶν] Κόμω avec des correct[i]ons manus[crites], 8 vol.	80-1.035
15 Θουκυδ[ίδου], 2 vol. in 8o, avec des notes et schol[ies] en veau vénit[ien]	25
16 Θουκυδ[ίδου] in fol., éd. Aldus, en vélin	45
17 Αεξικ[όν] Γεωργ[ίου] τετρ[άγλωσσον] in fol., en veau	100-1.205
18 Αεξ[ικόν] Σκλιβέρι in fol., non rogné, dem(i) reliure	20

19	Dict[ionnaire] fran[çais]-grec et grec-fr[ançais], 2 vol. in 4o, carton	120
20	Dict[ionnaire] de Γαζή, 3 vol. in fol., demi reliure	120
21	Dict[ionnaire] lat[in]-grec-allem[and]-hong[rois], 2 vol., in 8o, en veau	25
22	Μαθηματικὰ Θεωτ[όκων], 3 vol. in 8o, en veau	30
23	Στοιχεῖα γεωμ[ετρίας] Εὐκλ[είδων] μετὰ σχολ[ίων] in fol., vélin	12-1.532
24	Γεωγρ[αφικά] Νοταῶ in fol., vélin	12
25	Ἰονδαϊκὰ Ἀλεξάνδ[ρον] Μανροκορδάτου in fol., vél[in]	16
26	Φιλοσοφία Σουανίου, 4 vol. in veau avec des correct[ions] man[u]s[crites]	32
27	Λογικὴ Ἀἰννεκ[κίου] in 8o, carton, avec des notes man[uscrites]	6-1.604
28	Dicton[naire] de Photius in 4o, dem[i] rel[iure]	40
29	Λεξικὸν τρέγλωσ[σον] lat[in]-grec-allem[and] in 8o, veau	12
30	idem petit in 8o, en veau	8
31	Herod[otus] Hist[oria], gre[c]-lat[in], 2 vol. in 8o, dem[i] reliure	20
32	Ἀστρονομία Λαλάνδων ἐκ τοῦ γαλ[λικοῦ] μεταφ[ρασεῖσα], 2 vol. in 8o, en veau filé	12-1.696
33	Φυσιογνωμικά Ἀριστοτ[έλους] καὶ ἄλλων in 8o, veau	13
34	Heliod[orus], edent. Coray, 2 vol., dem[i] rel[iure]	38
35	3 dialog[ues] de Platon., edent. Fischeri, in 8o, dem[i] reliure	15
36	Ἀξίολχος Πλάτωνος in 8o, dos de vélin	5-1.767
37	Aristoph[anes], édit. Aldi., in fol., pap[ier], vélin, relié en vélin, bel exemp[laire]	90
38	Σοφοκλέους τραγωδ[ίαι] μετὰ σχ[ολίων], relié en bois gouffré, in 4o	25
39	Encyclopéd[ie] Stéph[ane] Comète, 12 vol. in 8o, dem[i] rel[iure]	100
40	Ἐρμολ[έωνος] Ars orat[ionis] in 4o, en veau, Athan[ase] de Paros	12-1.994
41	Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμ[άτων] de même auteur in 8o, veau, tr[ès] cong.	8
42	Ἡρωδιανὸς ὑπὸ Νεοφ[ύτων] Δούκα in 8o, cart[on]	6
43	Μέλισσα petit in fol., vélin	20
44	Μεταφυσική Ἀθαν[ασίου] Παρίου in 4o, carton	8
45	Ἱστορία τῆς Ἑλλ[άδος] ὑπὸ Γολσμίθ, 3 vol. in 8o, en veau	25-2.069
46	Histo[r]e abrég[é] de la Grèce in 8o, carton	4
47	Ποιήματα Καρκινικά in 8o, belle reliure en veau dentelé	8
48	Κωνικαί τομ[αί] Ἰωνᾶ Σπαρμ[ιώτου] in 8o, dem[i] rel[iure]	6
49	Ἀλγεβρ[α] Ἰωνᾶ in 8o, en veau	8
50	Ἀρχαιότη[ητες] ὁμηρ[ικαί] ὑπὸ Εὐγεν[ίου] Βουλγάρ[εως] in 8o, veau, pap[ier] d'Holl[ande]	16
51	Ἱστορία Εὐτροπ[ίου] ὑπὸ Ν. Δούκα in 8o, 2 vol., carton	8

- 52 Hermog[enes] ars orat[ionis], edent. Strumii, 2 vol. in 8ο, dem[i] rel[iure] 16-2.127
- 53 *Πινδάρ[ου] μετὰ σχολ[ίων] παλ[αιών]*, édit. Francof[orti], in 4ο, en bois, vél[in] gouf[fré] 16
- 54 *Θεοκρί[των] Εἰδ[ύλλια] μετὰ σχολ[ίων]*, Θεοgn[es] et alii poetae minores in 8ο, en bois et vélin gouf[fré] avec fermet[ure] 15
- 55 *Διαιτητικ[ή] Τισώτων* in 8ο 6
- 56 *Ἀνασκευῆς Βολταίρου ὑπὸ Θεοτόκου* in 4ο, relié en veau 16-2.160
- 57 La Bible polyglotte relié en 3 vol. 500
- 58 *Λογάριθμοι τοῦ Καλέρ* ge. in 8ο, pap[ier] vél[in] 25
- 59 *Λογάριθμοι τοῦ Ααλάνδ[ου], γαλ[λικόν]*, petit, in 8ο 7
- 60 *Ἀλγεβ[ρα] Δ. Γοβδελά*, pap[ier] d'Hollande, tr[ès] doré, in 8ο, en veau 25
- 61 *Ἀριθμητικ[ή] Βαλάνου* in fol., carton 12
- 62 *Ἐγκυκλοπ[αιδεία] Β. Παπ[ᾶ] Ἐδθυμίον*, 5 vol. avec la gram[mair], carton 25-2.754
- 63 *Ἀριθμητικ[ή] Σιατισ[τέως]* in 8ο, carton 6
- 64 *Γραμμ[ατικῇ] Καραϊωάννου*, 2 vol. in 8ο, carton 16
- 65 *Γραμμ[ατικῇ] μετρικῇ Ζηροβίου* in 8ο, fig[uré], cart[on] 18
- 66 *Γραμμ[ατικῇ] Ἀων[ύμου] περὶ μορίων* in 4ο, carton 15
- 67 *Γραμμ[ατικῇ] Θεοδ[ώρου] Γαζῆ, ἑλλήν[ο]-λατιν[ικόν]* in 8ο, reliée en vélin 6-2.815
- 68 *Ταυτὸν ἐκ τοῦ γαλ[λικόν] μεταφ[ραστῆς]* in 8, carton 5
- 69 *Λοιμολ[ογία]* in 8ο, carton 7
- 70 Ovid[ius] metam[orphoses], Lugd[unum] Batav[orum] in 8ο, 3 vol. en veau, bel exempl[aire] 50
- 71 Flor[us]-Custius-Cornelius Nep[os], 3 vol. in 8ο, dem[i] reliure 14-2.891
- 72 Gram[mair] fr[ançaise] Rassteau, Bailly, Dumarchai avec sa logique, l'hom. 14
- 73 *Γραμμ[ατικῇ] Αἰολοδωρ[ικῆς] Χρυσοπούλου* in 8ο, carton 6
- 74 *Μεταφυσ[ικῇ] Γενουσι[ίου]* in 4ο - *Γεωμ[ετρία] Τακουε[ίου]* in 4ο. *Ἀρέσζοντα φιλοσ[όφους]* in 4ο - *Σύστημα τοῦ Παντός* in 4ο. - *Κριτικαὶ ἐπιστάσεις* in 8ο. *Ἀνδρέου Βουρδογαληνσίου σχόλ[ια]* εἰς τὸ δ' τοῦ Γαζῆ in 8ο - *Σπαρτίον ἔντριον* in 8ο. - *Περὶ Διχ[ονοιῶν] Πολωνίας. ὑπὸ Ἐγγερίου* τοῦ Βουλγάρεως, les tous 9 vol., carton 100
- 75 Pind[arus] - Anacreon - Eurip[ides] - Sophocl[es] - Eschyl[us] - Apollon[ius] Rhodius - Theoc[ritus] Idylle, reliure en veau, plein papie[r], fin filé 57
- 76 Diction[nair]e de l'Académ[ie] fr[ançaise], 2 vol. in 4ο, veau 35
- 77 Diction[nair]e de Cattel fr[ançais], 2 vol., dem[i] rel[iure] 35-3.138

Manuscripts

- Manuscrit du 13 siècle, cartaceus, histoire de Valachie et de Moldavie in 4o, reliure ancienne en veau.
  - Manus[crit] du 14 siècle, cartaceus, relié en bois, la couverture gauche cassée, diction[naire] de St. Cyrille d'Alexandrie in 4o.
  - Manus[crit] in 4o sans couverture: *Σχόλια εις τὰ τὰ μετὰ τὰ φυσικὰ* Aristotelus du 14e siècle. Le nom de l'auteur manque.
  - Astronomie de La Caille traduite en grec ancien, écriture de ma main, avec fig[ures], non rognée et non relié, in 4o.
  - *Ἀριθμητική*, mon ouvrage et écriture de ma main, in 4o, de 500 pages.
  - *Σχόλια εις Σοφοκλ[ῆ], εις Θέογνιν, εις Φωκυλίδην κ' ἄλλους ποιητάς*, écriture de ma main, in 4o, non relié.
  - Traduction en grec de la Logique du Dumarchai faite par moi, écriture de ma main, petit in 4o.
  - *Τετράστιχα τοῦ Πτωχοπροδορόμου μετὰ Σχολίων*, écriture de ma main, in 4o, non relié.
  - *Σχόλια εις τὰ τοῦ Γρηγορ[ίου] τοῦ Θεολ[όγου] τετράστιχα κ' εις ἄλλους αὐτοῦ λόγους*, écriture de ma main, relié en veau rouge.
- Il y avait encore d'autres ouvrages non catalogués.

Autres effets

	fr[ancs]
2 anteris ou robes de chambres en soie, toutes neuves, de 130 fr[ancs] chacune	260
4 foulards en soie, tous neufs, à 16 fr[ancs] chac[un]	64
3 chemises en toile fine à 22 fr[ancs]	66
1 τζεβρέ brodé en soie et en or	40
1 tabatière en agate	50
1 imame d'une pipe, en ambre	100
1 chapelet en ambre	60
1 cardent et une peigne en argent pur	40
1 serrure magnifique en acier, avec des pommes jaunes en cuivre	35
	715
1 cousinière en soie, toute neuve	150
1 moulin à café, tout neuf	25
3 certificats ou contrats, qui attestaient des possessions de Mr. Minadis à Bodena et à Naoussa, dont l'une donnait une rente de 1.200 fr[ancs] par an. Sa mère en jouissait jusqu'à sa mort à 1834.	
— Tous les papiers de sa correspondance et de ses différents comptes à régler.	
— Tous ces objets, ainsi que les livres enveloppés dans des papiers et dans toile cirée, étaient renfermés dans 3 coffres ou malles, dont la grande était en	

cuire de Russie avec des clous de cuivre et à pieds libres, toute neuve, achetée au moment de son départ pour	130
la 2me était en bois de cyprès, peinture verte, avec des clous jaunes	60
la 3me en bois simple	20
toutes les 3 fermées et cachetées.	1.100
Totale 4.238 fr[ancs]. Je dis francs, parce que le piastre ture	3.138 rapp.
valait en 1815 jusqu'à 1817, époque où ces objets ont été achetés, un franc d'aujourd'hui, qui vont 4 piastres et 1/4, ce qui fait 21.390 piastres.	4.238 fr[ancs]
Sans les manus[cripts] et les certificats, faute de ces derniers, le propriétaire ne peut rien réclamer de ses possessions.	

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΕΝΤΥΠΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ: (Ἡ ἀρίθμηση τῶν τίτλων εἶναι δική μου). **2.** *Λόγοι τῶν Ἀττικῶν Ρητόρων...*, ἐκδ. Ν. Δούκας, Βιέννη 1812-1813· βλ. Φ. Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα. Βιβλία ~ Φυλλάδια*, τ. Α', 1801-1818, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1812. 45-49, 1813. 37-41. **3.** *Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη...*, ἐκδ. Α. Κοραΐς, Παρίσι 1807-1817· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1807. 31-32, 1809. 40-41, 1810. 35, 44, 1811. 53, 1812. 63, 1813. 53, 1814. 55, 59, 1815. 78, 1816. 60, 1817. 100-101. **5.** Μελέτιος, *Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα...*, ἐκδ. Α. Γαζής, Βενετία 1807· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1807. 41-44. **6.** Ι. Βρυέννιος, *Τὰ εὐρεθέντα...*, ἐκδ. Ε. Βούλγαρης, Λιψία 1768-1784· βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, τ. I-II, Παρίσι 1918-1928, ἀρ. 683. **7.** Ν. Θεοτόκης, *Στοιχεῖα Γεωγραφίας...*, Βιέννη 1804· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1804. 67. **9.** Ν. Θεοτόκης, *Στοιχεῖα Φυσικῆς...*, Λιψία 1766· βλ. Legrand, *ὁ.π.*, ἀρ. 652. **10.** Κ. Βαρδαλάχος, *Φυσικὴ Πειραματικὴ...*, Βιέννη 1812· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1812. 75. **12.** Ν. Βλεμμίδης, *Ἐπιτομὴ Λογικῆς...*, ἐκδ. Δ. Βουλισμάς, Λιψία 1784 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *ὁ.π.*, ἀρ. 1142. **13.** Ε. Βούλγαρης, *Ἡ Λογικὴ...*, Λιψία 1766 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *ὁ.π.*, ἀρ. 645. **14.** Κ. Μ. Κούμας, *Σειρὰ Στοιχειώδης τῶν Μαθηματικῶν καὶ Φυσικῶν Πραγματειῶν...*, Βιέννη 1807 (σε 8ο)· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1807. 53-60. **16.** Θουκυδίδης, ἐκδ. Α. Manutius, Βενετία 1503 (1 τόμ.)· βλ. Ἐ. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, τ. I-III, Παρίσι 1885-1906, ἀρ. 120. **17.** Γ. Κωνσταντίνου, *Λεξικὸν Τετραγλώσσον...*, Βενετία 1801 (1 τόμ.)· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1801. 26. **18.** Πρόκειται γιὰ τὸ πολυεξδομένο λεξικὸ τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσας τοῦ C. Schrevelius. **19.** Γ. Βενδότης, *Λεξικὸν Ἀγγλῶσσον τῆς Γαλλικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Διαλέκτου...*, Βιέννη 1804· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1804. 40-41. **20.** Α. Γαζής, *Λεξικὸν Ἑλληνικόν...*, Βενετία 1809-1816· βλ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, ἀρ. 1809. 2, 1812. 4, 1816. 11. **22.** Ν. Θεοτόκης, *Στοιχεῖα Μαθηματικῶν...*, Μόσχ 1798-1799· βλ. Γ. Γ. Λαδάς - Α. Δ. Χατζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, ἀρ. 119, 169. **24.** Χρύσανθος Νοταράς, *Εἰσαγωγή εἰς τὰ Γεωγραφικά, καὶ Σφαιρικά...*, Βενετία 1718 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *Bibliographie... au dix-huitième siècle*, *ὁ.π.*, ἀρ. 122. **25.** Α. Μωροκοροδάτος, *Ἱστορία Ἱερὰ ἦτοι, τὰ Ἱουδαϊ-*

κά..., Βουκουρέστι 1715 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *Bibliographie... au dix-huitième siècle*, ό.π., όρ. 105. **26.** F. Soave, *Στοιχειά της Λογικής Μεταφυσικής και Ήθικης*..., μτφρ. Γ. Κωνσταντάς, Βενετία 1818 (σέ 8ο)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1818. 82-85. **27.** J.-G. Heineccius, *Στοιχειά της Λογικής και Ήθικης Φιλοσοφίας*..., μτφρ. Γ. Βραχκοβάνος, Βιέννη 1808 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1808. 31. **32.** J.-J. Lefrançois de Lalande, *Επιτομή Αστρονομίας*..., μτφρ. Δ. Δ. Φιλιππίδης, Βιέννη 1803· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1803. 30-31. **34.** Ήλιόδωρος, *Αιθιοπικά*, έκδ. Δ. Κορράης, Παρίσι 1804 (σέ 8ο)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1804. 32-33. **37.** Άριστοφάνης, *Κωμωδία*, έκδ. Α. Manutius, Βενετία 1498 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *Bibliographie... aux XVe et XVIe siècles*, ό.π., όρ. 21. **39.** Σ. Κομμητάς, *Εγκυκλοπαίδεια Έλληνικών Μαθημάτων*..., Βιέννη 1812-1814· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1812. 18-20, 1813. 15-17, 1814. 24-29. **40.** Έρμογένης, *Ρητορική Πραγματεία*, έκδ. Α. Πάριος, Βενετία 1799 (1 τόμ.)· βλ. Λαδάς-Χατζηδῆμος, ό.π., όρ. 166. **41.** Α. Πάριος, *Επιτομή είτε Συλλογή των Θείων της Πίστεως Δογμάτων*..., Λιψία 1806 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1806. 31. **42.** Ήρωδιανός, *Τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας*, έκδ. Ν. Δούκας, Βιέννη 1813 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1813. 29. **43.** Μέλισσα..., Βενετία 1680· βλ. Ε. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, τ. II, Παρίσι 1894, όρ. 554. **44.** Α. Genovesi, *Στοιχειά Μεταφυσικής*..., μτφρ. Α. Πάριος, Βενετία 1802 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1802. 52. **45.** O. Goldsmith, *Ίστορίας της Ελλάδος*..., μτφρ. Δ. Άλεξανδρίδης, Βιέννη 1807· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1807. 12-14. **47.** Α. Πάμπερης, *Ποίημα Καρκινικών*..., Βιέννη 1802 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1802. 51. **48.** Guido de Grandi, *Σύνοψις των Κωικών Τομών*..., έκδ. Σ. Άσάνης - Ι. Σπαρμιώτης, Βιέννη 1802 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1802. 53. **49.** De la Caille, *Στοιχειά Αριθμητικής τε και Άλγεβρας*..., έκδ. Σ. Άσάνης - Ι. Σπαρμιώτης, Βενετία 1797 (1 τόμ.)· βλ. Λαδάς-Χατζηδῆμος, ό.π., όρ. 72. **50.** Ε. Βούλγαρης, *Αί καθ' Όμηρον Αρχαιότητες και αί Κερκυραϊκαι Αρχαιολογίαι*..., Μόσχα 1804 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1804. 3. **51.** Εὐτρόπιος, *Επιτομή της Ρωμαϊκής Ίστορίας*..., έκδ. Ν. Δούκας, Βιέννη 1807· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1807. 25, 40. **53.** Πίνδαρος, έκδ. F. Portus, Γενεύη 1583 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *Bibliographie... aux XVe et XVIe siècles*, ό.π., όρ. 167. **55.** *Εγχειρίδιον τοῦ ἐν Ίατροῖς σοφωτάτου Τισσότου*..., μτφρ. Κ. Μιχαήλ, Βιέννη 1785 (1 τόμ.)· βλ. Legrand, *Bibliographie... au dix-huitième siècle*, ό.π., όρ. 1156. **56.** J.-M. Bern Clément, *Απόδειξις τοῦ Κύρους των της Νέας, και Παλαιᾶς Διαθήκης Βιβλίων, και της ἐν αὐτοῖς Ἀληθείας Ὑπεράσπισις. Ἡ Ἀνασκευή της ἐκ τοῦ Βολτέρου Βίβλου*..., μτφρ. Ν. Θεοτόκης, Βιέννη 1794 (1 τόμ.)· βλ. Γ. Γ. Λαδάς - Α. Δ. Χατζηδῆμος, *Έλληνική Βιβλιογραφία των ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα 1970, όρ. 158. **60.** Δ. Π. Γοβδελάς, *Στοιχειά Ἀλγεβρας*..., Ἀλλη Σαξονίας 1806 (1 τόμ.)· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1806. 22. **61.** Κ. Μπαλάνος, *Έκθεσις Συνοπτικῆς Αριθμητικῆς, Ἀλγεβρας, και Χρονολογίας*..., Βιέννη 1798 (1 τόμ.)· βλ. Λαδάς - Χατζηδῆμος, *Έλληνική Βιβλιογραφία... 1796-1799*, ό.π., όρ. 111. **62.** Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Β. Π. Εὐθυμίου, *Στοιχειά της Έλληνικῆς*..., Βιέννη 1812-1813 και *Φεραγῆς Γραμματικῆς της παλαιᾶς Έλληνικῆς Γλώσσης*..., Βιέννη 1811· βλ. Ήλιού, ό.π., όρ. 1811. 66, π. 11, 1812. 66-68, 1813. 58. **63.** Θ. Δημητρίου Σιατιστιέως, *Χειραγωγός Ἐμπειρος της πραγματείας*..., Βιέννη 1793 (1 τόμ.)· βλ. Β. Ε. Ραστέ, *Έλληνική Βιβλιογραφία (Συμβολή στη δεκα-*

ετία 1791-1799) [Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἀρ. 28], Ἀθήνα 1969, ἀρ. 77.
64. Κ. Καραϊωάννου, *Θησαυρός Γραμματικῆς...*, Βούδα 1796-1797· βλ. Ααδάς-Χα-
 τζηδῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία... 1796-1799*, ὁ.π., ἀρ. 19, 59. **65.** Ζ. Κ. Πώπ,
Μετρική..., Βιέννη 1803 (1 τόμ.)· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ. 1803, 36. **68.** Molière, *Ο*
Ταρτούφος..., μτφρ. Κ. Κοκκινάκης, Βιέννη 1815 (1 τόμ.)· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ. 1815.
 71. **69.** Π. Κ. Ἡπῆτης, *Λοιμολογία...*, Βιέννη 1816 (1 τόμ.)· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ.
 1816, 59. **74.** A. Genovesi, *Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς...*, μτφρ. Ε. Βούλγαρης,
 Βιέννη 1806· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ. 1806, 13. A. Taquet, *Στοιχεῖα Γεωμετρίας...*,
 μτφρ. Ε. Βούλγαρης, Βιέννη 1805· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ. 1805, 15. Ε. Βούλγαρης, *Τὰ*
Ἀρᾶσκιοντα τοῖς Φιλοσόφοις..., Βιέννη 1805· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ. 1805, 93-94. Ε.
 Βούλγαρης, *Περὶ Συντήματος τοῦ Παντός...*, Βιέννη 1805· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ.
 1805, 83. Ε. Βούλγαρης, *Κριτικαὶ Ἐπιστάσεις...*, Βιέννη 1806· βλ. Ἡλιού, ὁ.π.,
 ἀρ. 1806, 32. H. A. Burdigalensis, *Σχόλια εἰς τὸ Τέταρτον Βιβλίον τῆς Θεοδώρου*
τοῦ Γαζῆ Γραμματικῆς..., μτφρ. Ε. Βούλγαρης, Βιέννη 1805· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ.
 1805, 92. Ε. Βούλγαρης, *Σπαρτίον Ἐντρίον...*, Λιψία 1804· βλ. Ἡλιού, ὁ.π., ἀρ.
 1804, 64. Voltaire, *Περὶ τῶν Λιχονοιῶν τῶν ἐν ταῖς Ἑκκλησίαις τῆς Πολυρίας Δο-*
κίμιον Ἱστορικὸν καὶ Κριτικὸν..., μτφρ. Ε. Βούλγαρης, Λιψία 1768· βλ. Legrand,
Bibliographie... au dix-huitième siècle, ὁ.π., ἀρ. 691.

5

Διὰ τοῦ παρόντος μαρτυρικοῦ ὁμολογῶ ὁ ὑποσημειωμένος ὅτι εὐρισκόμενος εἰς
 τοὺς 1836 εἰς τὴν οἰκίαν τῶν κυρίων ἀνταδέλφων Κουκουγγέλου, ὅπου ἔγινεν ἡ δη-
 μοπρασία τῶν εἰδησιμῶν των, τότε εἶδον τρία σενδούκια καλῶς κλεισμένα καὶ βου-
 λομένα εἰς τὸ μαγαζεῖον των. Ἐρωτήσας δὲ τὸν κύριον Σῆμον Κουκουγγέλου δι'
 αὐτά, μοὶ ἀπεκρήθη ὅτι τὰ εἰρημένα σενδούκια περιέχοντα βιβλία καὶ ἔτερα εἶδη
 ἐνοίκιουν πρὸς τὸν ἐδῶ ποτὲ χρηματήσαντα διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς σχολῆς κυρίου
 Κωνσταντίνου Μηναῖδου, ἃτινα ἐγὼ περιλαμβάνω εἰς τὴν ἐξουσίαν μου νὰ ἀσφαλίσω
 ἕως ὅτου νὰ ζητηθῶσι παρὰ τοῦ ιδίου.

Ταῦτα οὖν ὁμολογῶ καὶ ἔμπροσθεν τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Σεβρῶν κυρίου
 Ἀθανασίου, ὁμολογῶ καὶ αὐθις διὰ τοῦ παρόντος μοι ἀποδεικτικῶς. Ὅθεν ἔχeto
 αὐτὸ τοῦτο τὴν ἰσχὺν κ' τὸ κῆρος ἐν παντὶ τόπῳ καὶ κρητηρίῳ δικαιοσύνης. Δι' ὃ
 καὶ ὑποφαινόμεαι.

Εἰς Σεβρᾶς τῇ 13 Ἀπριλίου 1841

Ἀναστάσιος Ἀθ(ανασί)ου Ααζάρου.
 (ὑπογραφή)

Si dichiara da parte di quest'I. R. Agenzia Cons(ola)re d'Austria in Serres,
 quell[...]*tà* la più sopra firma del Sig^e. Anastasio d'Ath(anasi)o Lazaro essere
 di ma cognizione e [...]*tà* fatta di proprio suo pugno e in fede di che

Serres, li 14 aprile 1841

L'I. R. Ag(ente) Conso(lare) Aus(triaco)

I. R. AGENZIA AUSTRIACA IN SERRES (σφραγίδα)

J. Sponty (ὑπογραφή).

6

*Consulat de France
à Salonique*

Extrait d'une correspondance entre l'agent consulaire
de France à Serrès et Monsieur le Consul de France à Salonique

Serrès, 31 mars 1841

Monsieur,

J'ai eu l'honneur de recevoir la lettre que vous m'avez écrite le 18 courant. J'ai la satisfaction de porter aujourd'hui à votre connaissance que l'affaire de notre Français relativement aux objets déposés chez le sieur Déli, protégé anglais, s'est arrangée à l'amiable. J'ai eu l'occasion de vous écrire que des ouvrages étaient découverts auprès du Sieur Hadgi Gruzzo, maître de langue au couvent de Saint-Jean. Voilà, Monsieur, comment la chose s'est passée. Notre voyageur, Mr. Menas, le jour après de son arrivée à Serrès, a voulu aller visiter le dit couvent où, après avoir fait ses recherches, au moment de le quitter fut invité par le professeur d'aller voir sa bibliothèque; notre voyageur accéda à sa demande et ne tarda pas, par des renseignements qu'il avait du propriétaire, de reconnaître qu'une grande partie de ces ouvrages lui appartenait; il se contenta seulement de demander au professeur combien lui coûtaient; il répondit qu'il ne les avait pas achetés, mais quelques amis les avaient donnés en présent à son père. Notre voyageur en lui disant que «vous avez chez vous des amis très généreux», partit pour Serrès; dès son arrivée il me communiqua tout ce qui se passa. Mais connaissant l'évêque comme chef de tous les couvents de notre district, je me suis adressé à S(on) Exc(ellence) en lui exposant l'affaire et qu'il fallait écrire au supérieur du couvent d'envoyer ici le maître et ensuite poser les scellés à la porte de sa bibliothèque jusques à nouvel ordre. L'évêque consentit à toutes mes propositions, mais je dois le dire avec beaucoup de regret sans les mettre en exécution.

Le jour après il a fait venir le professeur à Serrès, qui avoua en ma présence d'avoir une grande partie des ouvrages contenus dans le catalogue de notre Français, mais le jour après, de bon matin, quitta la ville, alla au couvent, entra dans sa chambre, sans être empêché par le supérieur, chose inattendue d'après les promesses de l'évêque, déchira plusieurs feuilles et titres des ouvrages, donna quelques uns à ses élèves pour les cacher et revint deux jours après portant avec lui des ouvrages incomplets, déchirés et en un mot abîmés. Je vous ferais, Monsieur, une observation, qui démontre que l'évêque n'a agi de bonne foi dans cette affaire, car dès l'arrivée du maître ici je lui avait dit de ne le laisser pas retourner au couvent; mais j'aurais envoyé mon interprète pour faire un catalogue en présence du supérieur; et je crois que c'était au pouvoir de l'évêque de l'empêcher, comme nous étions convenus, ce qu'il n'a pas fait. En examinant les ouvrages portés à l'archevêché, nous avons

cherché d'effacer avec de la mauvaise encre. Or il est facile de concevoir de quelle manière ces ouvrages passèrent aux mains du professeur en question. Vous devez connaître que notre Français en quittant Serrès en 1819 déposa trois caisses bien fermées et cachetées, contenant des livres, des manuscrits précieux et différents autres objets, dans le magasin des frères Locunghelu; on connaît que le dernier de ces frères mourut en 1834 et plusieurs individus de bonne foi avouent qu'à cette époque les trois caisses existaient bien fermées et furent transportées dans la maison de Simo Locunghelu, leur héritier, qui est gendre du professeur du couvent. Le Sieur Fotiades, professeur de la ville, dépose que son confrère du couvent avant un an n'avait pas les ouvrages qu'il a aujourd'hui, car il allait prier le professeur d'ici pour lui prêter quelques uns, afin d'en prendre lecture. Cette déposition est d'un grand poids dans notre affaire, puisqu'elle démontre que les ouvrages en question passèrent entre les mains du Sr. Pierre depuis peu de temps & qu'il les a obtenus par sa sœur, femme de Simo. C'est la même femme, Mr., qui a vendu quelques exemplaires à l'aumônier de l'évêque et reconnus appartenir à notre Français. Nous avons fait subir un examen à la Dame Simo, qui a voulu nier tout; les ouvrages donnés à l'aumônier elle les avaient trouvés de son mari. Mais voyant l'obstination de la femme, j'ai proposé à l'évêque de faire lire dans les églises une excom(m)unication, mais ce prélat a voulu le faire d'une manière que je ne pouvais jamais l'accepter, c'est-à-dire sous condition de ne pas faire après des démarches auprès de l'autorité locale; accepter une telle excommunication me paraissait agir contre les intérêts de notre Français. J'ai fait une autre proposition à S(on) Exc(ellence), de me consigner tous les ouvrages complets et voir plus tard ce que nous pourrions faire pour le reste. L'évêque n'a pas voulu et j'ai deviné que sa pensée était de prendre tout ce qu'il a été trouvé, et lui donner un certificat de liquidation, et cela même après une assemblée des primats. J'ai pensé que ce n'était pas de la dignité de la France de juger les affaires françaises par des sujets rayas. Après avoir rencontré, Mr., de telles difficultés, j'ai dit à l'évêque que je ferais mon rapport à mon consul de Salonique et attendre ses instructions pour agir en conséquence. Je vais résumer, en peu de mots, mon exposé, par ce qu'il résulte qu'après la mort des frères Locunghelu les trois caisses de notre Français passèrent aux mains de Simo, leur héritier; qu'une caisse seulement a été ouverte avant la mort de ce dernier et que tous les ouvrages et autres objets contenus dans les caisses doivent se trouver entre les mains de la femme de Simo et son frère le Sr. Pierre Hadgi Gruzio. Que si l'évêque aurait agi de la manière convenue, nous pouvions au moins recouvrer les ouvrages, qui se trouvaient entre les mains du professeur du couvent et connus appartenir à notre Français, mais d'une part le mauvais procédé de l'évêque, de l'autre l'obstination de la femme de Simo de vouloir tout nier, sans doute par des mauvais conseils qu'elle reçoit, ces deux causes font souffrir les intérêts de notre Français, qui pourra faire une [...] objets. D'après cet exposé vous voyez, Monsieur, que la faute tombe sur l'évêque; et je n'ai pas cru à propos de consigner la lettre au gouverneur-militaire, parce que S(on) Exc(ellence) ne peut pas être jugé ici. Voilà, Monsieur le Consul, le rapport que

d'après ma conscience je vous adresse pour l'affaire de notre Français; j'attends de nouveaux ordres pour agir en conséquence.

Signé / Dr. Jean Manuel.

Pour copie conforme collationnée sur l'original par nous Chancelier
Sub(stitué) du Consulat de France.

Salonique, le 7 mai 1841

Al. Aubanel (υπογραφή).

Vu pour légalisation de la signature de Mr. Al^e. Aubanel, chancelier substitué de ce consulat.

À Salonique, le 7 mai 1841

Le Consul de France

P. Gillet (υπογραφή).

CONSULAT DE FRANCE A SALONIQUE (σφραγίδα).

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ